

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞÇİ SINIFINA “RESMİ” BİR BAKIŞ AÇISI: CUMHURİYET GAZETESİNİN GÖZÜNDEN AMELE TEALİ CEMİYETİ*

Eminalp MALKOÇ**

ÖZET

Amele Birliği'nin kapatılmasından sonra resmi olarak 12 Eylül 1924 tarihinde açılışı yapılan Türkiye Amele Teali Cemiyeti, erken Cumhuriyet döneminin en etkin ve güçlü işçi örgütlenmelerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye Amele Teali Cemiyeti kuruluşundan kapatıldığı 1928 yılına kadar işçilere yönelik çeşitli girişimler gerçekleştirmişti. Bu çalışma, Amele Teali Cemiyeti'ni merkez alarak, erken Cumhuriyet döneminin en erken evresinde Ankara'nın işçi sınıfına yaklaşımını ve dönemin işçi faaliyetlerini, Cumhuriyet gazetesi örneği üzerinden tarihsel bir bakış açısıyla basın-iktidar ilişkileri düzleminde incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Cumhuriyet Gazetesi, İşçi Hareketleri, İşçi Örgütlenmeleri, Türk İşçi Tarihi.

* Makalenin yazarı tarafından 7-8 Mayıs 2012 tarihli LaborComm 2012 III. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı'nda aynı başlığı taşıyan bir bildiri sunulmuştur.

** Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, TÜRKİYE. malkocem@itu.edu.tr

AN “OFFICIAL” PERSPECTIVE TO WORKING CLASS IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: AMELE TEALİ CEMİYETİ FROM THE PERSPECTIVE OF CUMHURİYET NEWSPAPER

ABSTRACT

Having opened on September 12, 1924 after the closing of Amele Birliği (Labour Union), Amele Teali Cemiyeti (The Society of Exalting and Ennobling Labourers) emerged as one of the most effective and powerful labour organizations of the early Republican period. From its year of establishment to its closing date of 1928, this society took several steps for labourers. By centering on Amele Teali Cemiyeti, this study aims to examine the labour activities of the period and Ankara’s approach to labour force in the earliest phase of the early Republican period with a historical approach on the basis of media-government relations over the example of Cumhuriyet newspaper.

Key Words: Cumhuriyet Newspaper, Labour Movements, Labour Organizations, Turkish Labour History.

GİRİŞ

1839’dan itibaren Osmanlı sınırları içinde İstanbul, Selanik ve İzmir’de sanayi tesisleri yoğunlaşırken, 1923’e kadar uzanan yıllar kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönem olacaktı. Bu dönem içinde, 1908-1918 aralığında Osmanlı sosyalistleri ile Osmanlı işçileri arasında ilk temaslar kurulmuş; özellikle 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi’nden sonra Bolşevik İhtilali’nin rüzgarlarıyla İstanbul’da sol hareketler etkinlik kazanmış ve kökleri Tanzimat devrine kadar inen işçi kesimleriyle sol çevrelerin yakınlaşma süreci ivmelenmişti¹. İstanbul’da sol hareketlerin etkisini gösterdiği ve işçi yapılanmalarının ortaya çıktığı Mondros sonrası süreçte, Anadolu’da Ankara merkezli olmak üzere emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Üstelik Ankara cephesi, yeni bir düzenin temelini atacak bu varoluş mücadelesini, basını da kapsayacak yaygınlıkta ve birçok farklı alanda birden/aynı anda yürütmek zorunda kalmıştı.

Ankara’nın yürüttüğü mücadelenin basın ayağının güçlü temsilcilerinden biri, Yunus Nadi tarafından İstanbul’da kurularak işgalci baskıları karşısında matbaasıyla birlikte Ankara’ya kaçırılan *Yeniğin* gazetesi olmuştu². 9 Ağustos 1920’de

1 Y. Selim Karakışla, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si’ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.27-52. Osmanlı’daki bazı direniş ya da karşı duruş hareketlerini grev olarak nitelendiren ve süreci 18. yüzyıl başlarına kadar indirgeyen çeşitli görüş ya da çalışmalar da bulunmaktadır. “Osmanlı Proletaryası, Keresteciler 1721’de Grev Yaptı”, **Atlas Tarih**, S 2, s.50-54. Mehmed Ali Aynî, hatıralarında Türkiye’deki ilk amele grevinin 1908 Ağustos sonlarında Balya’da (Balıkesir) yapıldığını yazmaktadır. Mehmed Ali Aynî, **Hatıralar**, Haz.:İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s.79-82. Osmanlı’da maden, demiryolu, liman işçileri ile işçi sorunları ve 1908 Grevleri hakkında Bk.: Donald Quataert, **Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yay., Ankara, 1987; Mete Tunçay-E.J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yay., İstanbul, 2004; Kadir Yıldırım, **Osmanlı’da İşçiler (1870-1922)**, **Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yay., İstanbul, 2013. 15 Mart 2008 tarihli bir konferansta 1908 Grevleri ele alınmıştır. Bk.: Esin Kumral, “Ne Kadar Sınıf, O Kadar Sosyalizm! 1908 Grevleri”, **Toplumsal Tarih**, Yıl:2008, S 172, s.13. II. Meşrutiyet yıllarında Selanik’teki işçi hareketleri ve sol oluşumlara yönelik bir çalışma için Bk.: İ. Arda Odabaşı, **Osmanlı’da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey**, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s.93-120. Kemal Sülker ise bu dönemde ülkenin kötü idaresini, Balkan Savaşları’nın çıkışını ve hükümetin zayıflığını sendikalaşma açısından birer etken olarak değerlendirmektedir. Kemal Sülker, **İşçi Sınıfının Doğuşu**, Yeniğin Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.74.

2 Enis Tahsin Til, **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz.: İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara 2004, s.167; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s.76.

çıkartılmaya başlanan *Yenigün* gazetesi de ilginçtir -belki de İstanbul'daki sol rüzgarları anımsatır şekilde- Anadolu'da sosyalizmin milli bir modelini önermişti. O günlerde Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi için bir misyon yüklenmiş gibi görünen gazete, Türk komünistlere methiyeler yazmıştı. Anadolu'da komünist yapılanmaların ortaya çıktığı bu dönemi, Ankara halkçılığa yönelerek dengelemiştir³.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu konjonktür içinde işçi örgütlenmeleri sürmüştü. Ethem Nejat⁴ gibi radikal kişilerin rehberliğinde solun etkisi altına giren Almanya'daki Türk işçi ve öğrencileri Türkiye İşçi ve Köylü Partisi'ni kurmuşlar ve daha sonra İstanbul'da Türkiye İşçi Derneği'nin kurulmasına öncülük etmişlerdi. Bu arada çoğu Rum ve Ermenilerden oluşan bir grup ise Beynelmillel İşçiler İttihadi'nı vücuda getirmişlerdi⁵. Diğerleri bir kenara bırakılırsa yeni bir devre uzanan dönemece, Marksist eğilimli ve Sovyet Rusya ile bağlantılı bu iki dernek dışında 1922'de kurulmuş olan İstanbul Umum Amele Birliği ile girilmişti⁶. Dolayısıyla Türkiye'de erken Cumhuriyet devri, birikimi yakın geç-

- 3 Ankara'nın Anadolu'daki komünist oluşumlara tavır almasıyla birlikte 1921 yılı içinde gazetesinin yaklaşımı da değişecekti. Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.5-7,590-624.
- 4 Hakkında bir çalışma için Bk.: Mehmet Salih Erkek, **Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- 5 Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945", D. Quataert - E.J. Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.128-129. 1920 bahar ya da sonbaharında kurulan Beynelmillel İşçiler İttihadi'nin çoğu Rum olmak üzere, Ermeni ve Türklerin de dahil olduğu 140 merkez üyesi vardı. 1922 sonlarından itibaren İstanbul'un işgalden kurtulma sürecine girmesiyle "*Yunan işbirlikçiliği*" nedeniyle örgütün faaliyetlerine son verilecekti. Ayrıntı için Bk.: Erden Akbulut-Mete Tunçay, **Beynelmillel İşçiler İttihadi (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)**, Sosyal Tarih Yay., İstanbul, 2009. Beynelmillel İşçiler İttihadi'nin 13 Eylül'de bastırıldığı ve 14 Eylül 1922'de dağıttığı bir bildiriye Mustafa Kemal'e övgüyle başlanmıştı. Ancak Hollanda'nın Türkiye Büyükelçisi'nin (Baron WBR van Welderen Rengers) ifadesiyle burada yoğun komünist propagandası yapılıyor ve Anadolu'daki milliyetçilerin başarısından yararlanılmaya çalışılıyordu. "1922 Güzünde Beynelmillel İşçiler İttihadi'nin İstanbul'da Dağıttığı Bildiri", **Tarih ve Toplum**, S 42 (Haziran 1987), s.4-5.
- 6 Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940", D. Quataert-E.J. Zürcher, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.167-168. 20 Aralık 1922 tarihinde kurulan İstanbul Umum Amele Birliği, 26 Ekim 1923'te Türkiye Umum Amele Birliği'ne dönüşmüştü. Ayrıntı için Bk.: Mete Tunçay, **1923 Amele Birliği**, BDS Yay., İstanbul, 1989. Mete Tunçay'ın "1923 Amele Birliği" adlı kitabı hakkında Mehmet Ö. Alkan -Amele Birliği'ni de ana hatlarıyla ortaya koyan- bir tanıtım yazısı yazmıştır. Mehmet Ö. Alkan, "1923 Amele Birliği", **Tarih ve Toplum**, S 72, Aralık 1989, s.61-64. Daha sonra benzer bir yazı bu sefer kitabın yazarı tarafından 2009'da kaleme alınmıştı. Mete Tunçay, "Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923", **Toplumsal Tarih**, S 189, Eylül 2009, s.92-95.

mişe dayanan bir işçi yapılanması mirasını devralmıştı. Amele Birliği'nin kapatılmasından sonra kurulan Amele Teali Cemiyeti (ATC) ise devraldığı bu mirasla yeni devrin hemen başlarında işçileri temsil eden yaygın ve etkin bir örgüt olarak ortaya çıkmıştı.

Erken Cumhuriyet döneminde başta İstanbul olmak üzere Türkiye'deki işçilerin durumunu, faaliyet ve örgütlenmelerini izlemenin bir yolu basındır⁷. Bu bağlamda birkaç noktadan hareketle dönemin yayın organlarından *Cumhuriyet* gazetesinin işçi hayatı ve örgütlenmelerini değerlendirmek açısından güçlü bir araç olduğu ileri sürülebilir. Öncelikle gazete, yayınlandığı süreçte haber konusunda oldukça güvenilirlik kazanmıştı⁸. Bununla birlikte İstanbul basınının muhalif atmosferinin içinde siyasal açıdan Ankara'nın ve yeni rejimin önde gelen sözcüleri arasında yer almıştı⁹. Öte yandan köken olarak İstanbullu olan ve daha önce *Yeniğün* ile *Anadolu'da Yeniğün* isimlerini taşıyan *Cumhuriyet*,¹⁰ eski başkentten ekonomik gelişmesine öncelik vermişti. Ankara'nın ideolojisini savunan gazete ekonomik açıdan İstanbul'un bir ticaret ve sanayi merkezi haline dönüştürülmesi yaklaşımını desteklemiş; eski başkentten ekonomik gelişimi çizgisinde durmuştu. Üstelik gazetenin bu politikası, Ankara'dan bağımsız değildi¹¹.

İstanbul'un ekonomik geleceği ile yakından ilgilenen *Cumhuriyet* -biraz da kaçınılmaz bir şekilde- istihdam sorunlarını, şehirdeki örgütlenme çalışmalarını

7 Basın dışında İstanbul'daki işçilerle ilgili verilerin takip edilebileceği bir kanal da devlet örgütleri idi. Zira İstanbul, Türkiye'deki altı ticaret bölgesinden (İzmir, Adana, Konya, Samsun, Trabzon) birinin merkezi olarak belirlenmişti. İstanbul bölgesi olarak İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar, İzmit ve Çatalca kabul edilmişti. Ticaret Müdürleri kendi alanlarındaki iktisat teşkilatlarını ve bilgilerini toparlayacaklardı. Ayrıca şirket-fabrika işçileriyle bunlara ait kanunlarla yönetmeliklerin uygulanış şekli, işçi meseleleri, iktisat ve ticaretin gelişmesini kolaylaştıracak bütün yöntem ve yorumlar gibi konuları içeren aylık raporları Vekalet'e göndereceklerdi. Bundan dolayı devlet düzeyinde de İstanbul, kurulan Mıntıka-i Ticaret Müdüriyeti üzerinden şirketlerin çalışanlarının, isimleriyle maaşlarının ve bazı sektörlerdeki işçi sayılarının belirlendiği hatta işçi meselelerinin takip edildiği altı ticaret bölgesinden biriydi. “Yeni Teşkil Edilen Mıntıka-i Ticaret Müdüriyetleri”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1924 (No:67), s.4.

8 Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.61.

9 Ayşe Elif Emre Kaya, “Cumhuriyet Gazetesinin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S 39, 2010, s.76-77; Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003, s.8.

10 Til, *a.g.e.*, s.167; Topuz, *a.g.e.*, s.76; Gülmez, *a.g.e.*, s.1.

11 Eminaalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s.XIV, 446, 449.

ve işçi hareketlerini değerlendirmiştir¹². Dolayısıyla 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren Yunus Nadi tarafından güçlü bir kadroyla çıkartılan¹³ ve Ankara'nın siyasi görüşleri doğrultusunda yayım hayatına girmiş olan *Cumhuriyet* gazetesi üzerinden işçilerin erken Cumhuriyet dönemindeki çizgileri büyük ölçüde izlenebilmektedir¹⁴.

Bu makalede, 1924 baharında siyasal açıdan Ankara taraftarı bir gazete olarak İstanbul'da yayınlanmaya başlanan *Cumhuriyet*'in aktardığı verilerle sınırlı kalınarak yeni rejimin ilk yıllarında ATC'nin kuruluşu, örgütlenmesi, etkinlikleri ve işçi hakları çizgisinde sergilediği girişimler tarihsel bir perspektif içinde incelenmektedir. Böyle bir inceleme ile işçilerle ilgili çeşitli araştırmalara, emek tarihine ve Türkiye basın tarihine *Cumhuriyet* gazetesi özelinde bir katkı yapılması amaçlanmıştır.

YENİ BİR GAZETENİN PERSPEKTİFİNDEN

YENİ DÖNEMDE İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ VE AMELE TEALİ CEMİYETİ

Feroz Ahmad, Kurtuluş Savaşı sırasında işçilerin Milli Mücadele'den yana saf tuttuklarını ve bu süreç içinde önemli rol oynadıklarını; bundan dolayı İzmir İktisat Kongresi'nde kendilerini temsil ettirebildiklerini; Kemalistlerin ise işçileri etki altına almak ve kontrol edebilmek için onların temsilcilerinin başına Aka Gündüz'ü getirdiklerini vurgulamaktadır¹⁵. Zaten böyle bir atmosfer içinde kongrenin gündemine ve tavsiye kararları arasına çeşitli işçi talepleri girebilmişti.¹⁶

12 Örnek vermek gerekirse; İstanbul'da ekonomik bir durgunluğun yaşandığı bu dönemde limanın faaliyetlerine yönelik bir ücret tarifesi hazırlıklarına gidilmiş ve işçiler, deniz ameleli isimlendirmesiyle yer yer gazeteye konu olmuşlardı. Ticaret Odası üyelerinin içinde bulunduğu bu çalışma sırasında deniz işçileri ile mavnacıların da görüş ve onayları alınmıştı. Ağustos 1924 ortalarında gümrük hamalları, deniz kömür ameleli ve mavnacıların tarifelerine yönelik bu çalışma sürdürülmüştü. *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1924 (No:90), s.4; *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1924 (No:96), s.3.

13 Güz, *a.g.e.*, s.61.

14 *Cumhuriyet*'in özellikle Haziran, Temmuz, Ağustos, Aralık 1924; Ekim-Kasım 1925 ve Şubat 1927 dönemlerindeki çeşitli sayılarında bu yönde çok açık görüş ve yazılara rastlanmaktadır. Gazetenin böyle yayınları aracılığıyla yeni rejimin sol hareketlere ve işçilere yönelik yaklaşımı da oldukça rahat irdelenebilmektedir.

15 Ahmad, *a.g.m.*, s.129.

16 Amele yerine işçi denilmesi (md.1), sendikalarda örgütlenme hakkının tanınması, 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu'nun revize edilmesi (md.4), sekiz saat işgünü ve ücretli tatilin uygulanması (md.5,14), işçi kadınlara doğum izni verilmesi (md.10), 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabul edilmesi (md.14) gibi talepler sıralanabilir. 34 maddelik İşçi Grubunun İktisat Esasları

Yeni rejim ile işçilerin ilgi, ilişki ve temaslarını gösteren ilk gelişmelerden Ankara'nın işçilere temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Ankara'nın işçilere şüpheli yaklaştığının bir örneği, o günlerde Kazım Karabekir'in gerçekleştirdiği bir yazışmadan izlenebilmektedir. Nitekim amele temsilcileri, İstanbul Umum İnşaat Ameleliği Fahri Riyaseti için Kazım Karabekir'e teklif götürdüklerinde bir yandan bu cemiyet hakkında araştırma yapılmış bir yandan da 1923 Mart'ında şifreli yazışmalarla bu oluşumun güvenilirliği sorgulanmıştır¹⁷.

Bununla birlikte Ankara cephesinde işçi kesimi yadsınmamıştı. İşçi sorunlarının bir şekilde Meclise yansması bunun doğal bir göstergesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçi sorunları, özellikle Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in önermeleri aracılığı ile TBMM'ye taşınmıştı¹⁸. *Amele Sadası* adlı gazetenin ihtiyaç duyduğu kağıdın gümrük vergisinden istisna tutularak ithal edilmesine izin veren 13 Mayıs 1925 tarihli kararname, Ankara cephesinin ilerleyen tarihlerde¹⁹ de benzer bir yaklaşım içinde olduğunun işaretiydi. Bu sınırlı örneklerin ötesinde Ankara cephesinin işçi kesimine yönelik böyle olumlu ya da olumsuz politikalarının -dönemin şartları içinde- en açık izlenebildiği kanallardan biri kuşkusuz basındı.

Cumhuriyet'in Penceresinden İktisadi Konjonktür

Cumhuriyet gazetesi, yayın hayatına girişinden itibaren Türkiye'nin iktisadi hayatıyla yakından ilgilenmişti. Gazetenin ekonomik analizlerinde 1924 yazı sorunlu ve çelişkili bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde yoğun bir tempo ile üretim için çalışan Anadolu için en büyük sorun işçi açığı idi²⁰. Oysa

---

hakkında Bk.: A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, TTK Yay., Ankara, 1989, s.51-54; Yavuz, a.g.m., s.168.

17 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:78.518.6. Bu belgeler Mete Tunçay tarafından da yayınlanmıştı. Tunçay, “Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923”, s.94-95.

18 **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.35-**BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.40-**Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396-**TBMM ZC**, C 11, İ:17, 6.12.1340, s.5-6 (Tersane işçilerinin ücret ve haklarıyla Ankara-Sivas demiryolu işçileri hakkında); **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.37-**TBMM ZC**, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396 (Feshane amelesinin iş emniyetiyle ücretleri hakkında); **BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.9-**BCA**, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.26-**TBMM ZC**, C 11, İ:20, 11.12.1340, s.87-**TBMM ZC**, C 11, İ:23, 18.12.1340, s.168 (Haliç vapurlarındaki işçiler hakkında); **TBMM ZC**, C 1, İ:6, 19.8.1339, s.90 (Bomonti fabrikası işçisinden alınan vergiler hakkında). Bu örnekler çoğaltılabilir.

19 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No:13.28.20.

20 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5.

İstanbul, Saltanat, Hilafet ve hükümet merkezi olma özelliklerini kaybettikten sonra kalabalık memur kadrolarının geçinmesi ve geleceği açısından zorlu şartların hüküm sürdüğü bir şehre dönüşmüştü²¹.

Sanayileşmesini tamamlayamamış Türkiye’de, İstanbul orta düzeyde sanayi merkezi yapısına sahipti. Çoğu askeri sanayinin taşıyıcısı olan bu işletmelerin, kuruluş sonrasında Anadolu’ya nakledilmesine yönelinmişti. Üstelik *Cumhuriyet*’in bakış açısıyla -tersanenin de dahil olduğu birkaç askeri sanayi tesisi dışında- bu bir zorunluluktur. Fakat yine gazetenin ifadeleriyle buralarda çalışanlardan özellikle “*İstanbul’la maddi alakaları bulunan aile sahibi ameleler daha ziyade burada kalmayı tercih ediyorlar veya işsiz kalıyorlar, yahud başka işlere geçmeye çalışıyorlar*”dı. Dolayısıyla bir kısmı işsizliği dahi göze alarak İstanbul’da kalmaktaydı. Bu durum işsizliği artırdığı ölçüde zaten ucuz olan iş ücretini rekabete açmaktaydı. Öte yandan kadınların çalışabilecekleri işler için çok büyük talep olması, kadın çalışanların ücretlerini de düşürmekteydi. Bunlar şehirde istihdam sorununun yanında olumsuz geçim şartlarını da getirmekteydi²².

Başkent olma özelliğini kaybetmiş İstanbul’da ekonomik anlamda her tarafta cansızlık, hareketsizlik göze çarpıyordu ve şehir işsizlerle doluydu. *Cumhuriyet*’in bu şartlar karşısında çözümü şehri ticaret ve özellikle sanayi açısından geliştirmektir. Zaten gazete, eski başkent insanların yapı ve yaşam tarzlarını göz önüne alarak çiftçilikten daha çok işçi özelliklerine sahip olduklarını savunmaktaydı. Nitekim gazete, tüm bu mevcut şartları, bir yandan bölgede sanayileşme ihtiyacının zorunluluğu bir yandan da sanayileşme sürecinde şehir tarafındaki avantaj olarak

21 Malkoç, a.g.e., s.306-328.

22 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5. İstanbul’da yaşayanların taşraya gitmekten kaçınmak gibi geçmişten gelen bir yaklaşımı vardı. Bir yazara atfedilen “*Ankara’nın nesini seversiniz?... İstanbul’a gitmesini?*” diyalogu ile özetlenebilecek bu yaklaşım bir ölçüde taşraya genel bakış açısıyla bir ölçüde de geri kalmışlık başta olmak üzere Anadolu’nun şartlarıyla ilgilidir. Eminat Malkoç, “Ankara from Payitaht’s Perspective: Ankara Comments of an Istanbul Newspaper in 1921”, **International Journal of Turcologia**, N:7/14, Fall 2012, s.131-143. 1925 yazında Anadolu’ya gitmekten kaçınmak doğrultusundaki bir eleştiri *Meslek* gazetesi tarafından Darülfünun müderrislerine yöneltilmişti. “*Taşraya gitmekten ve gurbete çıkmaktan ödleri kopan bu nazlı ulemanın...*” ifadeleriyle başlayan eleştiri dizisi, İstanbul’daki böyle insanların bir kısmının ancak sürgün ya da memuriyetle yani biraz zorlama altında Anadolu’ya gidebildikleri iddiasıyla sürmüştü. “Darülfünun ve Anadolu, Anadolu’yu irşad etmek isteyen İstanbul Darülfünunu Anadolu çocuklarını nasıl müşkilata sevk ediyor?”, **Meslek**, 25 Ağustos 1925 (No:37), s.13; Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.125.

değerlendirmişti²³. Ayrıca gazete, ekonomik açıdan sorunlu bir dönem olarak tasvir ettiği 1924 yazının çalışanlar üzerindeki etkilerine de sık sık yer vermişti²⁴.

Amele Birliği'nin Tasfiyesi ve Amele Teali Cemiyeti'nin Kuruluşu

Cumhuriyet gazetesinin kuruluş yılı olan 1924, Türkiye'de Ankara merkezli şekillenen yeni yönetim anlayışının paralelinde İstanbul'daki cemiyet ve derneklerde yeni yapılanma arayışlarına yönelindiği bir sürece denk düşmekteydi. Bu çerçevede İstanbul Şehremaneti/Belediyesi tarafından şehrin iktisadi gelişimi için esnaf cemiyetlerinin lonca kimliğinden kurtarılarak dayanışma, yardımlaşma ve karşılıklı çalışma ilkelerine dayanan bir kooperatif/ortaklık şirketi haline dönüştürülmeleri yönünde de bazı çalışmalar yürütülmüştü²⁵.

Cemiyetlerin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu dönemde, Cemiyetler Kanunu'nun birliklerin varlığını kabul etmediği gerekçesiyle, kökleri 1922 sonlarına kadar inen Amele Birliği'nin feshedilmesine karar verilmişti²⁶. Bu karar, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey aracılığı ile işçilerin Ankara'ya sıcak baktıklarını ortaya koymalarına rağmen alınmıştı. Nitekim Türkiye Umum Amele Birliği Kongresi, işçilerin Ankara'ya bakış açılarını belirtecek bir tavır sergilemiş; İstanbul'da bulunan Tunalı Hilmi Bey aracılığıyla TBMM'ye minnet ve şükranlarını arz etmeyi kararlaştırmıştı. Tunalı Hilmi Bey de Meclise bu yönde bir önerge vermişti²⁷. Fesih kararına rağmen örgüt, Halk Fırkası İstanbul Mutemeti Refik İsmail Bey'in çabalarıyla bir süre daha ayakta kalmaya çalışmıştı. Fakat 19 Mayıs 1924 tarihinde Amele Birliği, Vilayet'le Polis Müdüriyetinin “*gösterdiği müşkilat karşısında çalışmak imkanı göremediğinden*” kendini feshetmiş²⁸ ve Ame-

23 **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1924 (No:77), s.5.

24 Şehremaneti'nin çalışanların ücretlerini ödemedeki güçlüğü gösteren örnekler gazete-
de rastlanmaktadır. **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1924 (No:47), s.5; **Cumhuriyet**, 29 Haziran
1924 (No:54), s.2.

25 Ticaret Odası'ndan görüş alınmıştı. Zaten Ticaret Odası'nın da bu konuya yönelik araştırma
yaptığına *Cumhuriyet*'te yer verilmişti. **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1924 (No:35), s.5. Haziran
başlarında Ticaret Birliği içinde de yeni bir yapılanma sürecine girilmişti. **Cumhuriyet**, 7
Haziran 1924 (No:32), s.2.

26 **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1924 (No:16), s.2.

27 **TBMM ZC**, C 5, İ:100, 12.2.1340, s.733-734.

28 Vilayet'e verilen dilekçede, 18 Aralık 1923 tarihinde Dahiliye Vekaleti emriyle örgütün fes-
hedildiği ancak birkaç gün sonra Reis-i Sani Refik İsmail Bey'in İktisat Vekaletinden gelen
bir emir çerçevesinde örgütün devam edebileceğini tebliğ ettiği belirtilmişti. Yine dilekçede
Polis Müdüriyetinin basın aracılığı ile Amele Birliği'ni tanımadığına yer verilmişti. Nitekim

le Birliği'nin mührü hükümet adına Vilayet'e teslim edildikten sonra Divanyolu'ndaki merkez mühürlenmişti²⁹.

Amele Birliği'nin tasfiyesinin hemen sonrasında, İstanbul'da -*Cumhuriyet* gazetesi de dahil olmak üzere- basın gündemini tramvay çalışanlarının grevlerinin işgal ettiği 1924 yazında yeni bir işçi örgütlenmesi ortaya çıkmıştı. Amele Birliği'nin yerine Amele Teali Cemiyeti kurulmuş ve beyannamesi Vilayet'e verilmişti. 5 Haziran'da söz konusu cemiyete bağlı olacak şekilde İnşaat-ı Sefain ve Kazancı Ustaları Şubesi yapılandırılarak beyannamesi Vilayet'e sunulmuştu. Bundan sonra eski Amele Birliği dernekleri, bu yeni cemiyetin bir şubesi olmak üzere Vilayet'e beyanname vereceklerdi³⁰. Refik İsmail Bey'in başkanlığında ve "*Galata'da merkezi Kalafatyeri'nde*" olmak üzere kurulan ATC'yle ilgili ilmühaber, 26 Ağustos günü Polis Müdüriyeti tarafından gönderilmişti ki bu artık cemiyetin mevcudiyetinin hükümet tarafından resmen tanındığının ifadesiydi³¹.

Türkiye Amele Teali Cemiyeti, ilk toplantısını 29 Ağustos 1924'te yapmıştı. Halk Fırkası adına Dumlupınar'daki törenlere katılan Refik İsmail Bey bu toplantıda bulunamamış ve Kalafatyeri'ndeki genel merkezde düzenlenen toplantıya Katib-i Umumi [Genel Sekreter] Mühendis Abdi Recep Bey başkanlık etmişti. Toplantıda, cemiyetin 12 Eylül 1924'te resmi açılışının gerçekleştirilmesi ve bir kongre organizasyonuna gidilmesi kararları alınmıştı. Bu kongrede İdare Heyeti ve Mütchassisin [Uzmanlar] Encümeni seçimlerinin yapılması öngörülmüştü. Ayrıca cemiyet tarafından 30 Ağustos'ta Dumlupınar'daki Başkumandanlık Meydan Muharebesi törenleri münasebetiyle Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafi gönderilmişti³².

20 Ocak 1924 tarihinde Refik İsmail'in teminatıyla toplanan Amele Birliği'ne Ceza Mahkemesinde dava açıldığı da aktarılmıştı. **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1924 (No:14), s.2.

29 **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1924 (No:16), s.2. Mete Tunçay, Amele Birliği'nin katib-i umumisi Şakir Rasim'i anti-komünist ve oportünist olarak tanımlamakta, örgütün kapanış sebebini Şakir Rasim'in ilk önce örgüt başkanlığını Rauf Bey'e teklifine, kendi ifadesiyle onun "*yanlış ata oynanmış*" olmasına bağlamaktadır. Tunçay, **1923 Amele Birliği**, s.157.

30 **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1924 (No:31), s.5. Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşuna yönelik *Aydınlık'ta* çıkan haberler Mete Tunçay tarafından yayımlanmıştı. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.766-769. Sülker, ATC'nin kuruluşunu 2 Haziran 1340 ve tasdikini 25 Ağustos 1340 olarak tarihlendirmektedir. Sülker, **a.g.e.**, s.76.

31 **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924 (No:110), s.4.

32 **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1924 (No:113), s.4.

Türkiye Amele Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliği, 11 Eylül’de basın açıklaması yaparak ertesi gün gerçekleştirilecek resmi açılışı ilan etmişti. Ayrıca bu açıklama ile “*merkez-i umumi kurbinde Galata’da Arab Camii Şerifi Polis mevkii karşısında Havuzlu Kıraathaneye teşrifleri*” istenerek ilgililere davetiye çıkarılmıştı³³. Türk Amele Teali Cemiyeti’nin 12 Eylül tarihli Galata’daki açılış törenine çeşitli şubelerden 200’ü aşkın üye katılmıştı. Gazete tarafından sade bir tören olarak nitelenen açılışta Cemiyet Reisi Refik İsmail Bey bulunmadığından onun adına Mühendis Abdi Recep Bey konuşmuştu. Abdi Recep Bey, işçilerin haklarının korunabilmesi için birleşmenin önemini vurgulamış, geleceğin ameleler açısından iyi olması temennisine yer vermiş ve “*levhanın üzerindeki kırmızı Türk bayrağını kaldır*”arak resmi açılış gerçekleştirmişti. Bu arada Arap Camii karşısındaki karakolda görevli polis muavini resmi açılışı “*men etmek*” istemişse de Polis Müdüriyeti tarafından verilen kesin emir üzerine tavrını değiştirmişti³⁴.

Amele Teali Cemiyeti ve İşçi Örgütlenmeleri

Türkiye Amele Teali Cemiyeti, kuruluş sürecinden itibaren yoğun bir örgütlenme sürecine girmişti. Cemiyetin Kürkçübaşı Şubesi’nin açılışı, 26 Eylül 1924’te Galata’da Kürkçükapısı’nda yapılmıştı. Yine Katib-i Umumi Abdi Recep’in konuşma yaptığı açılışta, cemiyet üyeleriyle birlikte Şirketi Hayriye işçilerinin bir kısmı hazır bulunmuştu³⁵. Zaten aynı günlerde Vilayet tarafından Şirket-i Hayriye işçilerinin bir amele cemiyeti kurma müracaatı kabul edilecekti³⁶. Sonrasında 3 Ekim 1924’te Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti’nin resmi açılışı yine “*Galata’da Kalafatyeri’ndeki daire-i mahsusa*”da gerçekleştirilmişti. Aynı gün İstanbul Tramvay İşçileri Amele Cemiyeti’nin Şişli’deki açılışında ise cemiyetin reisi ve Halk Fırkası İstanbul Katib-i Umumisi Sadi Bey konuşma yapmış; amelenin hayatından bahsederek, dayanışmanın önemi üzerinde durmuştu. O gün Türkiye Amele Teali Cemiyeti’nin Dolmabahçe Şubesi de açılmıştı³⁷.

33 **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1924 (No:125), s.4.

34 **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1924 (No:127), s.3.

35 **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1924 (No:141), s.4; Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.769.

36 **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1924 (No:144), s.2.

37 **Cumhuriyet**, 4 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1924 (No:147), s.3. ATC’yi oluşturan sendikal kuruluşlar arasında Tramvaycıların yanı sıra Mürettibin (Yazı Dizicileri), İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün, Anadolu-Bağdat Şimendifercileri ve Haliç Şirketi Amele Cemiyeti vardı. Bunlara Dolmabahçe Gaz Şirketi amelesi de katılacaktı. Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.768-769.

9 Ekim tarihli *Cumhuriyet*'te, Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin Beykoz Şubesi ile Tütün Depo ve Fabrikaları Amelesi Tesanüd Cemiyeti'nin resmi açılış törenlerinin 10 Ekim Cuma günü yapılacağı ilan edilmişti³⁸. İlan edildiği gibi 10 Ekim günü Beykoz eşraf ve ileri gelenleriyle Beykoz Gaz ve Kömür Depoları amelelerinin hazır buldukları bir törenle Türk Amele Cemiyeti'nin Beykoz Şubesi açılmıştı. Açılışta Katib-i Umumi, cemiyetin kuruluş nedeni ile gelecek hakkında "*izabat ve teminatda*" bulunmuştu. Tütün Depo ve Fabrikaları Amelesi Tesanüd Cemiyeti'nin Beşiktaş'ta Akaretler'deki 72 numaralı "*daire-i mahsusa*" da bando ve mızıka eşliğinde İstiklal Marşı'nın çalınışıyla gerçekleştirilen açılışına ise Şehremaneti Muavini Şerif gibi Şehremaneti ile Vilayet ileri gelenleri ve basın temsilcileriyle bazı tütün depo ya da fabrika sahipleri katılmışlardı. Açılış sırasında cemiyetin kurucularından Hilmi Efendi, cemiyet reisini takdim etmiş ve Reis İlyas Sami Bey kuruluşun amaçlarını aktardığı konuşmasında tütüncülük sektörünün gelişmeye ihtiyaç duyduğunu anlatarak memleket açısından tütüncülük sektörünün önemli bir servet kaynağı olduğunun altını çizmişti. İstanbul Baro Reisi Lütfi Bey ile birçok ilgilinin kutlama telgrafı gönderdikleri açılışta pasta ve şerbet ikram edilmişti³⁹.

17 Ekim 1924'te ise Tramvay İşçileri Beşiktaş Amele Cemiyeti Şubesi "*yüzlerce amelenin iştirakiyle*" açılmıştı. Açılışta Şişli Tramvay Amele Cemiyeti Reisi (ve Halk Fırkası İstanbul Katib-i Umumisi) Sadi Bey, Mutemet Zeki Bey ve tanınmış kişiler bulunmuştu. Sadi Bey konuşmasında "*daima toplu bulunmanın ve yekvücut görünmenin faidelerinden bahsetmiş: 'Kafalarımız beraber kaldıkça beraber çalışacağız' demiş*"ti. Açılış sırasında amelelerden biri söz alarak bu konuşmaya karşılık vermiş ve konuşmasında "*Tramvay kumpanyasının yol amelesini haftada yedi gün çalıştırdığından şikayet ederek hükümetin Resmi Hafta Tatili Kanunu'nu bile nazar-ı dikkate almayan şirket hakkında müttahiden hükümete müracaat etmeği teklif etmiş*"ti. Bu konuşmanın heyecanı ve teklifin kabulüyle açılış büyük ölçüde tamamlanmıştı⁴⁰. Yine 17 Ekim günü Türkiye Amele Teali Cemiyeti'nin Ayvansaray Şubesi'nin açılışı "*birçok amelenin iştirakiyle*" gerçekleştirilmişti. Gazeteye göre cemiyetin katib-i umumisi Abdi Recep Bey bir konuşma yapmıştı⁴¹.

38 **Cumhuriyet**, 9 Teşrin-i Evvel 1924 (No:152), s.2-3.

39 **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i Evvel 1924 (No:154), s.2.

40 **Cumhuriyet**, 18 Teşrin-i Evvel 1924 (No:161), s.4.

41 Gazetede yanlışlıkla Bahri Recep ismi geçmişti. **Cumhuriyet**, 18 Teşrin-i Evvel 1924 (No:161), s.5.

1924 yılı sonbaharına kadar işçilerin örgütlenme sürecinin pek de yavaş olmadığı *Cumhuriyet* gazetesinden izlenebilmektedir. Yılın sonlarında İstanbul'daki her türlü cemiyetin toplam sayısı 300'ü aşmıştı. Bu artışa paralel yapılan incelemede bunların ancak 123'ünün gereken kuruluş işlemlerini tamamlayarak resmîyet kazandığı belirlenmişti. Kuruluş işlemlerini tamamlayamayanların ise kapatılmaları öngörülmüştü⁴². İşçi örgütlenmeleri ise ilerleyen tarihlerde de devam edecek ve çeşitli işçi oluşumlarıyla ATC'nin yeni şubeleri kurulacaktı. 30 Mart 1925'te İstanbul Vilayeti'ne Sefain-i Ticariye-i Gemici ve Ateşçileri Cemiyeti'nin kuruluşu için başvurulurken, aynı gün Çorap ve Fanilacılar Cemiyeti'nin kuruluş beyannamesi de verilmişti⁴³. 2 Nisan tarihli *Cumhuriyet*'teki açıklamaya göre kundura işçileri tarafından kurulan Türkiye Amele Teali Cemiyeti Divanyolu Şubesi, aynı yerde İstiklal Sineması üstündeki daireye yerleşmişti. Üyelerini 3 Nisan Cuma günü toplantıya davet etmişti⁴⁴.

1925 yazında işçi örgütlenmeleri sürmüştü. 21 Ağustos 1925 tarihinde Üsküdar Tütün Depo ve Fabrikaları İşçileri Cemiyeti bir şube kurmuştu⁴⁵. Dönemin önemli gelişmelerinden biri, iki cemiyet halinde bulunan tramvay amele örgütlerinin birleşme çalışmalarıydı. Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti ile Tramvay İşçileri Tesanüd ve Teavün Cemiyeti bu dönemde birleşme kararı almışlardı. Bu kararın resmîleştirilmesi amacıyla bir nizamname düzenlenmesine de girişilmişti. Bu kapsamda yeni cemiyetin reis ve katib-i umumisinin ameleden olması, Tesanüd Cemiyeti'nden İsmail Münir Bey'in hukuk müşavirliğini, Tramvay İşleri Amele Cemiyeti Reisi Sadi Bey'in de yeni cemiyetin fahri riyasetini üstlenmeleri öngörülmüştü⁴⁶. Birleşme ise Tramvay İşleri Teavün Cemiyeti adıyla 14 Ekim 1925'te gerçekleşmişti⁴⁷.

1925 yazında çeşitli toplantılar düzenleyen ATC,⁴⁸ 11 Eylül'de 60 kişilik katılımı senelik kongresini düzenlemişti. Kongrede eski heyet-i idarenin faaliyet raporu okunarak tartışıldıktan sonra kongre başkanlık seçimi yapılmış ve seçim-

42 **Cumhuriyet**, 3 Kanun-ı Evvel [Aralık] 1924 (No:206), s.2.

43 Aynı gün Türkiye'deki Arnavutlar da Arnavut Umur-u Hayriye Cemiyeti'nin beyannamesini vermişlerdi. **Cumhuriyet**, 31 Mart 1925 (No:324), s.4.

44 **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1925 (No:326), s.4.

45 **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1925 (No:462), s.4.

46 **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1925 (No:451), s.3.

47 **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1925 (No:516), s.4.

48 Cemiyet 6 Ağustos tarihli gazete ilanı ile üyelerini bazı konuları görüşmek üzere 7 Ağustos'ta davet etmişti. **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1925 (No:446), s.3.

den başkan olarak marangoz esnafından Hasan Bey çıkmıştı. Önceki yılın hesaplarını incelemek üzere Adana Şubesi'nden Hamdi, Beykoz Şubesi'nden Mustafa, Divanyolu Şubesi'nden Salih Efendilerden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Yapılan seçimle yeni bir heyet-i idare göreve getirilmişti. Refik İsmail Bey reisliğe, Sabri Bey reis-i saniliğe, Hüseyin Bey katib-i umumiliğe seçilmişti. Kongre sırasında amele çocukları için mümkün olan en kısa sürede bir okul açılması ve işçiler için bir yardım (teavün) sandığı kurulması kararlaştırılmıştı⁴⁹.

19 Temmuz 1926'da Balat şubelerini açan ATC'nin⁵⁰ 1926 yılı kongresi, 1 Ekim günü 50 üyenin katılımıyla toplanmıştı. Kongre başkanlığına yapılan seçim sonucunda Elektrikçi Hayrettin seçilmiş; ardından Hüseyin Bey bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında Cumhuriyet Hükümeti'nin işçilere yönelik politikasını övdükten sonra “*amelenin Cumburiyet'in hadimi* [hizmetkârı]” olduğunu, “*genç Cumburiyet'in feyizli sabalarda muntazaman ilerlerken amelenin buna bir istinad-gah teşkil ettiğini*” söylemiş, nutkunu “*Yaşasın Gazi Paşamız, Yaşasın Türkiye*” sözleriyle bitirmişti. Konuşmadan sonra Türkiye Amele Teali Cemiyeti Kongresi'nin toplanması münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, İsmet Paşa'ya, Meclis Reisi Kazım Paşa'ya ve Ticaret Vekaleti'ne “*arz-ı tazimat* [saygı sunma]” telgrafları gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kongre sırasında bir senelik heyet-i idare raporu kongre reisi tarafından okunmuştu ki raporda amele kooperatifi ile spor kulübü kurulacağı bildirilmekteydi⁵¹. Okunan rapor aynen kabul edilmiş ve sonrasında

49 **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1925 (No:483), s.2.

50 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1926 (No:788), s.3.

51 Raporun gazeteye yansıyan kısmı şöyleydi: “*Gerek geçen senenin kongrede ve gerekse fevkalade kongrede intihab ettiğiniz heyet-i idare kendisine verdiğiniz vazifeyi aklının yettiği ve elinden geldiği kadarıyla yapmıştır. Arkadaşlar işçi vaziyet-i umumiyesinde geçen seneden bu seneye kadar bazı tebeddüller olmuştur. Evvela muhtelif sebeplerle hayat pahalılaşmıştır. Fakat buna mukabil yevmiyeler artmamıştır. Saniyen Cumhuriyet inkılabıyla başlayan sanayi mütemadiyen ilerlemektedir. Memleketimizin her tarafında fabrika temelleri kuruluyor, şimendiferler her gün memleketimizin ücra köşelerine adımlarını atmakta devam ediyor. İşçi çoğalıyor. Gidtikçe artan işçilerin çalışmalarının tanzimi ve tahammül edilebilir bir iş saatinin tesbiti, her zaman maruz kaldığımız kazalara karşı sigorta ve hastalara muavenet temini, inkişaf etmekte olan memleketimiz sanayi ve istihsalatının ve bu menabii omuzlarında bileklerinde yükselten işçi kitlesinin en hayati bağlarıdır. Bu ihtiyaçları tanzim ve tesbit edecek olan Mesai Kanunu henüz çıkmamıştır. Büyük Millet Meclisi ilk devre-i içtimaiyesinde bu kanunun birkaç maddesini müzakere etmiştir. Amelenin tesbit ettiği Mesai Kanunu esbab-ı mucibe layihası Büyük Millet Meclisi encümenlerine ve mebuslarımıza ve Ankara İşçiler Cemiyeti'ne ve alakadarane tevzi edilmek üzere gönder[il]miştir. Muhterem Gazi Paşa Hazretlerine arz-ı tazimata giden İstanbul heyetinde cemiyetimizi temsil iden Katib-i Umumi Hüseyin Arkadaş tazimatı arz iderken iş kanunu hakkında istirahatatta bulunmuştur. Paşa Hazretleri de bu kanunun yakında çıkacağını beyan buyurmuşlardır. Cemiyetimizin vaziyet-i dahilîyesini izaha gelince arkadaşlara teessüfle beyan etmek mecburiyetindeyiz ki heyet-i idare hafif bir tasfiye yapmak zaruretinde kalmıştır. Bu tasfiye merkez-i umumi azaları*

açık oy ile heyet-i idare seçilmişti. Bu seçimle riyasete Sabri, ikinci riyasete Mehmet Necati ve katib-i umumîliğe Hüseyin Hilmi, muhasebeye Derviş Hilmi, veznedarlığa İhsan, azalıklara Ali Rıza, Hadi, Nazmi ve Mustafa Beyler getirilmişti⁵².

Amele Teali Cemiyeti Riyaseti, 16 Haziran 1927 günü basın aracılığı ile Kazlıçeşme Şubesi'nin açılış tarihini 17 Haziran olarak ilan etmiş ve Yedikule Kazlıçeşme'deki şube binasına ilgilileri davet etmişti⁵³. İlanı uygun şekilde ertesi gün Kazlıçeşme Şubesi hayata geçirilmişti⁵⁴. 5 Ağustos sabahı ise ATC genel bir toplantı yapmış; cemiyete kayıtlı olan ameleleri diğer esnaf cemiyetlerinin kaydetmek istemeleri ve kendilerinden zorla tahsisat alınmaya kalkışılması değerlendirilmişti. Bu uygulama toplantıda tepki ile karşılanmış; amele kendi cemiyetine sahip çıkarak “*katiyen başka esnaf cemiyetlerine kaydedilmek mecburiyetinde olmadıkları ve kendilerinden başka cemiyetler tarafından hiçbir para tahsil edilemeyeceğine karar vermişlerdi*”⁵⁵.

Cemiyetin Kapatılış Süreci

Cumhuriyet, 20 Ekim 1927 tarihli sayısında ATC merkezi ile Beyazıt, Ak-saray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta bulunan şubelerinin güvenlik güçlerince görülen lüzum üzerine kapatıldıklarını ve cemiyetin evraklarıyla defterlerine incelenmek üzere el konulduğunu haber yapmıştı. Gazetenin açıklaması, cemiyetin kuruluş maksadı ile girişim ve çalışmaları hakkında yapılan incelemelerde bazı usulsüzlüklere rastlandığı doğrultusunda⁵⁶.

Gerçekte cemiyet ilginç bir dönemde kapatılmıştı. Cemiyetin kapatılışından yaklaşık bir ay sonra *Cumhuriyet*, 1927'nin son aylarında dış bağlantılı fiili bir komünist şebekesinin takip altına alındığını, şebekenin temasta olduğu kimse-lerin belirlenerek bu yapılanmaya müdahale edildiğini kamuoyuna aktarmıştı.

---

meyanında olmuştur. Cemiyetimize menfi hareketler alan ve aidatlarını bila mazeret vermeyen bazı arkadaşları şifahen ve tahriren ikaz etdik. Maatteessüf cemiyetimizin nizamname ve şiarına gayr-ı muvafık hareketlerinde devam ettiklerinden muvakkaten kaydalarını terakkubuna mecbur olduk. Arkadaşlar hem bir cemiyet yalnız idare makamında olanların azmiyle yürümez, bütün arkadaşların yekün mesaisiyledir ki cemiyetimiz işçi için fâideli olabilir”.

52 **Cumhuriyet**, 2 Teşrin-i Evvel 1926 (No:862), s.1,3. Kongredeki konuşmaların bir kısmını Mete Tunçay yayımlamıştı. Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar 1925-1936**, C 2, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.44.

53 **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1927 (No:1113), s.4.

54 **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1927 (No:1115), s.4.

55 **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1927 (No:1164), s.4.

56 **Cumhuriyet**, 20 Teşrin-i Evvel 1927 (No:1239), s.3.

Kamuoyu ile paylaşılan gazete haberlerine göre şebeke tarafından başta tütün depoları olmak üzere işçilerin yoğun olduğu yerlerde beyannameler dağıtılmış ve propaganda yapılmıştı. Örgütün başında *Orak Çekiç* ve *Aydınlık* gibi yayın organlarında çalışan Doktor Şefik Hüsnü bulunuyordu. Bu örgütün merkezinde Nazım Hikmet, Halim, Baytarzade Mehmet, eski Tıbbiye öğrencisi Hasan Ali vardı. ATC, 1927 sonbaharında böyle bir takip ve soruşturma sürecinde kapatılmıştı. Fakat *Cumhuriyet*'in değerlendirmesi “*Bu cemiyetin komünistlerle alakadar olarak sedd edildiği hakkında bir rivayet varsa da*” bunun incelendiği yönündeydi. Çünkü soruşturma sırasında cemiyette beyanname bulunmamışsa da polis “*cemiyet merkezinin böyle komünizm fikirlerine merkez olacağını düşünerek*” kapamaya gitmişti. Öte yandan *Cumhuriyet*'e göre cemiyetin reisi Sabri Efendi komünist teşkilatı mensubu idi ve tutuklanmıştı⁵⁷. Dolayısıyla Sabri Efendi, İstanbul'daki otuza yakın tutuklu içinde yer almıştı ki toplam tutuklu sayısı 20 Kasım itibarıyla 57'ye ulaşmıştı⁵⁸. Bundan sonra komünistlere yönelik takibat, soruşturma ve yargılama haberleri gazete sütunlarını uzun bir süre işgal etmiştir⁵⁹.

Komünist hareketlere yönelik soruşturmanın başladığı o günlerde Ağaoğlu Ahmet, komünizm ile Türkiye arasındaki ilişkiyi inceleyen bir köşe yazısı kaleme almış ve *Cumhuriyet*'in gelişmeler karşısındaki yaklaşımı kadar Ankara'nın “*resmi*” bakış açısını/politikasını da ortaya koymuştu. Ağaoğlu Ahmet, komünizmin işçi sınıfına dayanması gerektiğini oysa Türkiye'de işçi sayısının az olduğunu “*... hakikatten uzaklaşmayarak denilebilir ki amele sınıfı yani gündelikle ve yevm-i cedid rızk-ı cedid* [bir lokma bir hırka] *kaidesine tabi olarak yaşayan insanların adedi Türkiye ahalisinin yüzde üçünü dahi teşkil etmemektedir*” sözleriyle vurgulamıştı. Yazısını bitirirken *Cumhuriyet Hükümeti*'nin İstanbul'da ve benzeri yerleşim

57 “Türkiye’de Komünistlik Yapmak İstemek, Hıyanetten Başka Bir Şey Değildir”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrin-i Sani [Kasım] 1927 (No:1269), s.1-2. Mete Tunçay, *Vakit*'i referans göstererek 18 Ekim 1927’de cemiyetin kapatıldığını belirtmektedir. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, C. 2, s.64.

58 *Cumhuriyet*, 21 Teşrin-i Sani 1927 (No:1270), s.1,3.

59 “Komünist Teşkilatı Etrafında Tahkikat”, *Cumhuriyet*, 22 Teşrin-i Sani 1927 (No:1271), s.1, 2; “Mahud Şebeke”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrin-i Sani 1927 (No:1272), s.2; “Komünistler Tahkikatı”, *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.3; “Komünistler Hakkındaki Tahkikat Birdi”, *Cumhuriyet*, 2 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1281), s.3; “Komünistlerin Muhakemesine Başlanıyor”, *Cumhuriyet*, 4 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1283), s.5; “Komünistler Yakında Mahkemeye Veriliyor”, *Cumhuriyet*, 27 Kanun-ı Evvel 1927 (No:1306), s.3; “Komünistlerin Muhakemesine Yakında Başlanıyor”, *Cumhuriyet*, 4 Kanun-ı Sani 1928 (No:1314), s.1.

yerlerinde işçilerin meşru menfaatları için örgütlenmelerine izin verdiğini hatta bazı yerlerde böyle teşkilatları hükümetin kendisinin organize ettiğini belirtmişti. Son nokta “*yoktan gürültüler çıkarılmasına*” izin verilmeyeceği yaklaşımıyla konuşmuştu⁶⁰.

Cumhuriyet, 18 Ocak 1928’de başlayan yargı sürecini ve diğerleriyle birlikte ATC Reisi Sabri Bey’in sorgulanmasını haber olarak sütunlarına yansıtıyordu. Zaten Sabri Bey ile ATC’nin adı, sanıkların mahkemedeki sorgulanmaları sırasında yer yer geçmişti. Sabri Bey, amele olduğunu, bazı isimleri cemiyetten tanıdığını, rüyasında bile işçi sorunları ile uğraştığını ve komünist olmadığını söylemişti. Gazete bir yandan tutanakları yayınlarken bir yandan da “*Komünistliğe heves iden yolunu şaşırılmış gençlerin muhakemesi cereyan ediyor. Türkiye’de böyle bir sınıf gavgasına, mücadelesine lüzum var mı?*” sorgulamasına yönelmiş ve cevabı Mustafa Kemal’in sınıf mücadelelerine Türkiye’de yer olmadığı değerlendirmesiyle ortaya koymuştu⁶¹. Bu görüşün paralelinde Yunus Nadi, 25 Ocak tarihli “*Türkiye ve Komünizm*” başlıklı köşe yazısında “*Her cemiyet kendi bünyesinin muhassalası [sonuç-bileşke] olan bir idare ile yürümek ihtiyacı ve ızdırındadır. İşte bu son fikir dahi Karl Marks’ın maddiyatçı tarihinin bir ifadesidir*” demişti⁶². Kuşkusuz bu ve benzer açıklamalar “*resmi*” Ankara söylemlerinin *Cumhuriyet* tarafından benimsendiğini, bu bakış açısının kamuoyuna yansıtıldığını ya da aktarıldığını göstermekteydi.

21 Ocak’ta ise *Cumhuriyet*’in anlatımıyla “*Komünistlerin muhakemesi bitdi ve müdde-i umumi iddiasını serd*” etti⁶³. Mahkemenin kararı beklenirken,

“*Türkiye’de, komünizm fikirlerini kabul edecek müsaid bir zemin olmadıktan başka bu cereyanın mesud ideceği insan da yoktur... nihayet komünizm hayali peşinde koşanlar ondört milyonluk Türk kitleleri içinde birkaç hayalperestle onlara kapılan birkaç muhakemesizden ibaret... Gazi Hazretleri, nutuklarının birinde sınıf mücadelesine temas ederek ‘Bizim milletimiz, yekdiğerinden çok farklı menafî takib iden ve bu itibarla yekdiğerleriyle mücadele halinde bulunan sunufa malik değildir’... Cumhuriyet bir hakikat, komünizm ise bir hayaldir...*”

60 Ağaoğlu Ahmed, “Komünistlerin Tevkifi”, *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.1,3.

61 *Cumhuriyet*, 18 Kanun-ı Sani 1928 (No:1328), s.1-2; *Cumhuriyet*, 19 Kanun-ı Sani 1928 (No:1329), s.1-2.

62 Yunus Nadi, “Türkiye ve Komünizm”, *Cumhuriyet*, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.1.

63 *Cumhuriyet*, 22 Kanun-ı Sani 1928 (No:1332), s.1-2.

ifadelerini “*Gafiller!*” başlıklı makalesine taşıyan *Cumhuriyet*, genel yaklaşımını tekrarlamıştı⁶⁴. Basından anlaşıldığına göre o günlerde, 23 Ocak’ta başta Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim Beyler olmak üzere bazı komünistler Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hapse mahkum edilmişlerdi. Hasan Sabri’nin de aralarında bulunduğu toplam 25 kişi ise beraat etmişti⁶⁵.

Diğer yandan ATC’nin “*gayr-ı kanuni bir surette teşekkül ettiği hakkında vaki olan bir iddia*” üzerine -Yedinci İstintak [Sorgu] Hakimliği’nde- İstintak Hakimi Nazım Bey tarafından cemiyetin reisi Sabri ile Hakkı Bey gibi bazı üyeleri sorgulandıktan sonra evraklar Müdde-i Umumiye’ye gönderilmişti. Müdde-i Umumiye “*men-i muhakeme*” kararı verince cemiyetin yasal düzlemde olduğu açığa kavuşmuştu. ATC için aynı zamanda Adana Grevi’ne katılıp katılmadığı hakkında da bir soruşturma yürütülmüş; cemiyet, Adana’ya Amele Nizamnamesi’nin birinci maddesine uygun bir telgraf gönderdiğinden mahkemeye sevk edilmemişti. Cemiyet üyeleri için kırmızı mürekkep, kırmızı kalem ve kırmızı kitap kullandıkları gerekçesiyle de soruşturma açılmış ancak bir suç niteliği yine bulunmamıştı. Men-i muhakeme kararlarının kendilerine tebliğinden sonra Sabri Bey, 6 Şubat 1928 tarihli demecinde Vilayet’e müracaat ederek cemiyetin açılması için izin isteyeceklerini açıklamıştı⁶⁶. Zaten 7 Şubat tarihli habere göre Vilayet’e verilen dilekçe Polis Müdüriyeti’ne havale edilmişti⁶⁷. O günlerde Polis Üçüncü Şube Müdüriyeti de soruşturma evraklarını Vilayet’e göndermişti ki bunlar cemiyetin açılması beklentisine ağırlık kazandırmıştı⁶⁸. Sonuçta 1927 sonlarından itibaren etkinliği azalan cemiyetin 1928 yılı sonlarına doğru kapandığı anlaşılmaktadır⁶⁹. Ne var ki, *Cumhuriyet*’te yaklaşık bu bir yıllık zaman diliminde, grev haberleri -ve bazı işçi kazaları- dışında cemiyete ve işçilere yönelik pek bir haber çıkmamıştı⁷⁰.

64 “Gafiller!”, *Cumhuriyet*, 23 Kanun-ı Sani 1928 (No:1333), s.1.

65 *Cumhuriyet*, 24 Kanun-ı Sani 1928 (No:1334), s.1,6; *Cumhuriyet*, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.4.

66 *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1928 (No:1347), s.4; *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1928 (No:1348), s.2.

67 *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1928 (No:1349), s.4. Mete Tunçay, *Vakit*’e dayanarak cemiyetin açılışına izin verildiğini belirtmektedir. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, C 2, s.64.

68 *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1928 (No:1359), s.4.

69 Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, C 2, s.83,188,199,221.

70 *Cumhuriyet*, haber niteliği yönüyle olsa gerek, amelelerle ilgili kaza ya da benzeri haberlere sütunlarında yer vermişti. Bu açıdan aşağıdaki haberler örnek olarak sunulabilir: “Haliç’te Bir Amele Boğuldu”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrin-i Sani 1927 (No:1254), s.4; “Bir Amelenin Bacağı Kırıldı”, *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.4; “Amelenin Binlerce Lirasını Uçurmuş”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1928 (No:1354), s.3; “Bir Amele Kolunu Makineye Kaptırdı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1928 (No:1407), s.4; “Bir Amele Feci Bir Kaza Neticesinde Öldü”, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1928 (No:1436), s.4; “Bir Hamal Bir Ameleyi Bıçakladı”,

AMELE TEALİ CEMİYETİ’NİN FAALİYETLERİ VE MESAI KANUNU TASARISI

Cemiyetin Etkinlikleri

1923 yılı birçok grev ve gösteriye -bunların yanında 1 Mayıs kutlamalarına sahne olurken,⁷¹ 1924 yazında basının gündemini tramvay işçilerinin eylem ve protestoları işgal etmişti⁷². Yaz aylarından sonbahara kadar postacıların iş bırakma eylemi, Ortaköy Tütün Ambarı kadın işçilerinin protestoları ve İstanbul Şehremaneti çalışanlarının bir günlük grevleri gerçekleşmişti⁷³.

1925’in ilk günlerinde ise gazete sütunlarına İstanbul’da bir Amele Fırkası kurulacağı söylentileri taşınıyordu⁷⁴. *Cumhuriyet* ise bu söylentilerin gerçeği yansıtmadığını savunmuştu. Gazetenin analizi “*En kuvvetli amele teşkilatı olan Türkiye Amele Teali Cemiyeti siyasetten müctenib* [sakınan, uzak duran] *bulunmaktadır. Tramvay Amele Cemiyeti de dahil olmak üzere şehrimizde [İstanbul’da] mevcut bütün amele cemiyetleri ayrı nizamnameler ve ayrı beyannamelerle teşkil etmiş olup bir federasyon halinde toplanabilmelerine imkan görülmemekte*” şeklindeydi. Yine gazetenin yorumuna göre bundan önce de “*amele ceryanlarını kuvvetlendirmek için muhtelif siyasi amele fırkaları tesis etmiş fakat payidar olamamıştı*”⁷⁵. Aynı

Cumhuriyet, 8 Eylül 1928 (No:1557), s.5; “Bir Amele Yaralandı”, **Cumhuriyet**, 27 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1606), s.6.

71 Bomonti Bira Fabrikası işçilerinin protesto ve grevi (Mart, Ağustos 1923), Zonguldak ve Ereğli’deki işçilerin grevi (Temmuz-Ağustos 1923), İzmir Mensucat ve Aydın Demiryolları grevleri (1923 Ağustos). İstanbul mürettepleriyle (Eylül) tekstil işçilerinin grevleri ve Şark Demiryolları grevi (Ekim). Şark Demiryolları grevi Meclis’te toleranslı davrandığı iddiaları ile İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in istifasına yol açmıştı. Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, s.168-169.

72 “İki Saatlik Bir Grev”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1924 (No:42), s.4; “Tramvay Amelesi”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1924 (No:44), s.5; “Beşiktaş Tramvay Grevinin Heyecanlı Safahatı”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1924 (No:58), s.1; “Tramvaycıların Muhakemesi”, **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1924 (No:60), s.3; “Tramvay Amelesinin Ankara’ya Telgrafları”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1924 (No:66), s.4. İlerleyen tarihlerde de zaman zaman tramvay işçilerinin talepleri doğrultusunda grev ihtimali gündeme gelecekti. “Tramvay Amelesi Grev mi İlan Edecek?”, **Cumhuriyet**, 26 Kanun-ı Evvel[Aralık] 1924 (No:229), s.1-2; “Tramvay Amelesi”, **Cumhuriyet**, 22 Kanun-ı Sani [Ocak] 1925 (No:256), s.2. İşçilerle şirketin anlaşmazlığı 1925 baharında da sürmüştü.

73 Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, s.170.

74 Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.766.

75 **Cumhuriyet**, 10 Kanun-ı Sani 1925 (No:244), s.3.

dönemde Türkiye Amele Teali Cemiyeti, *Emekçi* isminde bir gazete çıkarmak ve “*Amele Sahnesi*” kurmak için girişimde bulunmuştu⁷⁶. Ayrıca o günlerde, 21 Ocak 1925’ten itibaren *Cumhuriyet*’in ifadeleriyle “*yeni bir amele gazetesi*” olarak “*Orak Çekiç isminde haftalık bir amele gazetesinin*” yayımlanmasına başlanmıştı⁷⁷.

Bahar aylarına kadar uzanan dönem içinde, işçiler arasında gazete sütunlarına yansiyacak bir hareketlilik yaşanmıştı. Tramvay amelesi ile şirket temsilcilerinin bazı talepler doğrultusunda Mart-Nisan aylarında süren görüşmeleri⁷⁸ ve havagazı amelesinin zam istekleriyle grev ilan edeceği haberleri bu hareketliliğin örneklerindendi. Üstelik Dolmabahçe havagazı amelesinin grevi sırasında ATC sürece müdahale etmişti⁷⁹ ki bu müdahale, cemiyetin işçiler arasındaki etkinliği açısından bir gösterge niteliğindedi. Bu dönemde Şirket-i Hayriye liman amelesinin geçim sıkıntısına bağlı istek ve grev söylemlerinin⁸⁰ yanında 18 Şubat

76 **Cumhuriyet**, 20 Kanun-ı Sani 1925 (No:254), s.2; Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.772.

77 **Cumhuriyet**, 22 Kanun-ı Sani 1925 (No:256), s.4.

78 “Tramvay Amelesi”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1925 (No:280), s.4; “Tramvay Amelesinin Metalibi”; **Cumhuriyet**, 11 Mart 1925 (No:304), s.4; “Tramvay Amelesiyle Kumpanya Arasındaki Müzakerat”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1925 (No:331), s.2. Tramvay amelesiyle şirket arasındaki iki buçuk aylık görüşme sürecinden sonra Nisan ortalarında işçilerin talepleri şirket temsilcilerince reddedilmişti. “Amele Metalibini Redd”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1925 (No:334), s.2; “Tramvay Grevi mi?”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1925 (No:336), s.2; “Tramvay Amelesinin Yeni Murahhası”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1925 (No:345), s.4. Taraflar arasındaki anlaşmazlık Mayıs ayında da sürmüş ve Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey aracılık yapmak durumunda kalmıştı. “Tramvay İhtilafı”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1925 (No:356), s.4; “Tramvay Amelesinin Metalibi”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1925 (No:368), s.3; “Küçük Şehir Haberleri-Tramvay Amelesi Şirket İhtilafı”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1925 (No:422), s.3; “Küçük Şehir Haberleri-Tramvay Kumpanyasıyla Amele İtilaf Etdi”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1925 (No:437), s.4.

79 Dolmabahçe Havagazı amelesinin grevi sırasında şirketin dışarıdan adam getirtme çabası çetireli olaylara yol açmış ve ameleler, ATC’nin Dolmabahçe Şubesi önünde gösteri yapmışlardı. Cemiyetin katib-i umumisi Abdi Recep Bey, CHF’ye başvurmuş ve Tramvay İşleri Amele Cemiyeti Reisi Sadi ile ATC Reisi Refik İsmail Beylerle temas kurmuştu. Valiye de başvurulmuştu. Katib-i umumi, 22 Mart’ta ise Polis Müdüriyeti nezdinde girişimler gerçekleştirmişti. **Cumhuriyet**, 20 Mart 1925 (No:313), s.1-2; **Cumhuriyet**, 23 Mart 1925 (No:316), s.4.

80 Şirket-i Hayriye liman ameleleri şirket nezdinde girişimde bulunmuş ve 12 maddelik taleplerini iletmışler; 21 Şubat’a kadar cevap verilmesini aksi takdirde greve gideceklerini açıklamışlardı. Talepleri içinde sekiz saat mesai ve 225 kuruş yevmiye verilmesi, amele çavuşlarına amele yevmiyesinden gündüzleri 50 akşamları 75 kuruş fazla ödenmesi, tatil günleri ve resmi tatillerde gece ve liman harici mahallerde iki kat mesai ücretinin kabul edilmesi, mesai haricindeki overtime ücreti olarak 50 kuruşun kabulü, amelenin işe gönderilip çalıştırılmayarak iadesi halinde ücretinin verilmesi gibi ücretle ilişkili istekler bulunuyordu. Dolayısıyla ben-

1925'te İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey vefat ettiğinden⁸¹ boşalan İstanbul milletvekilliğine işçilerin de aday çıkartmaları gündeme gelmişti⁸². Bahar başlarında yeni seçim için bütün kesimler kendi adaylarını çıkartma hazırlığına girişmişti. Bunlar arasında eczacılar ve baytarlarla birlikte işçiler de vardı⁸³.

1925 başlarında Şeyh Sait İsyanı patlak verdiğinde İstanbul'da Darülfünun ve İstanbul Türk Ocağı gibi kurumların yanında çeşitli sivil toplum örgütleri bu gelişmeye tepki organizasyonları düzenlemişlerdi. ATC de benzer bir tavır sergilemişti. ATC Merkezi, 27 Şubat günü bir toplantı düzenlemiş ve “*Genc'deki irtica hadisesi mevzu-ı babs olmuş ve bütün amelenin duydukları nefret ve teessürler izhar edilmiş*[gösterilmiş]”ti. 28 Şubat akşamı çeşitli amele cemiyetleri temsilcilerinin birleşik ve büyük bir toplantı düzenleyerek bazı kararlar almaları öngörülmüştü⁸⁴. Türkiye Amele Teali Cemiyeti tarafından 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Sait'in yakalanması münasebetiyle Reis-i Cumhur ile Başvekalet'e birer telgraf gönderilmişti. Bu telgraflara kısa süre içinde cevap gelmiş ve bunlar gazetede yayımlan-

---

zer talepler göz önüne alındığında liman amelesinin ücretlendirilmesine yönelik isteklerle bir anlamda yeni bir ücret tarifesi talep ediliyordu. **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1925 (No:279), s.4. Aslında işçilerin sekiz saat mesai, yıllık izin ve ücretli hafta tatili ile fazla mesai gibi talepleri II. Meşrutiyet yıllarına kadar uzanıyordu. Karakışla, a.g.m., s.32-37. 1925 baharında yaşanan Tramvay amelesi ile şirket sürtüşmesi, havagazı amelesinin yevmiyelerin yükseltilmesi talebiyle greve gitmeleri ve Şirket-i Hayriye işçilerinin etkinlikleri *Meslek* gazetesi tarafından da mercek altına alınmıştı. Eminaalp Malkoç, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye'deki İşçi Sınıfının Geçmiş ve İşçi Hareketleri”, **Laborcomm 2013, Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı, Bildiriler Kitabı** (E-Kitap-ISBN 978-605-85244-0-8), s.11-14.

81 **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1925 (No:284), s.1.

82 **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1925 (No:285), s.1.

83 Bu dönemde seçim için resmi tebliğ gelmemişse de seçim hazırlıkları CHF İstanbul örgütünde de yapılıyordu. Adaylık için başvuranların isimlerinin Ankara'ya Fırka Divanı'na aktarıldığı söylentileri de çeşitli hazırlıkların yürütüldüğünün göstergesiydi. Bu süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda da çeşitli hareketlilikler yaşanmıştı. **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1925 (No:289), s.1; **Cumhuriyet**, 1 Mart 1925 (No:294), s.2; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1925 (No:296), s.2. Bu seçimin hazırlık süreci Kadınlar Birliği'nin kadınların siyasal hakları açısından propaganda yaptıkları bir dönem olacaktı. Bu propagandanın teması Nezihe Muhittin ile Halide Edip'in adaylığı idi. **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1925 (No:290), s.1-2. 10 Nisan 1925'te Kadınlar Birliği Başkanı Nezihe Hanım gezmek ve görmek amacıyla Ankara'ya gitmişti. **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1925 (No:335), s.2. Bu seçim sürecinin ayrıntıları hakkında bk.: Malkoç, a.g.e., s.143-148. 1927 seçimlerinde de Mehmet Ferit (Arkadaş) bağımsız bir işçi mebus adayı olarak ortaya çıkacaktı. Bk.: Cüneyd Okay, “1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi”, **Toplumsal Tarih**, S 49, Ocak 1998, s.34-36.

84 **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1925 (No:292), s.2; **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1925 (No:293), s.1,4.

mıştı⁸⁵. Birkaç ay sonra ortaya çıkan komünistlere yönelik tutuklamalar zinciri içinde Amele Siyanet Cemiyeti Reisi Avukat İsmail Münir de yer almıştı⁸⁶. Yıl içinde yeniden Zonguldak ve Ereğli’de greve gidilmişti⁸⁷. Yaz aylarında ise basın yine Şirket-i Hayriye amelesinin grev ihtimali üzerinde durmaktaydı⁸⁸.

1925’te yaşanan işçi hareketliliklerine yönelik 21 Ağustos’ta bir başmakale çıkartan *Cumhuriyet*, Şirket-i Hayriye amelesinin bir kısmının greve gitmeye çalıştığını ve alınan tedbirlerle bunun önlendiğini yazmıştı. Bu yazıya göre Türkiye’de Avrupa’daki gibi bir “*amele hayatı teşekkül etmezden evvel, onun idealleri teşekkül etmek tehlikesini gösteriyor*” du. Yazıda işçiyi greve sürükleyen yaklaşımlar ve bunların sahipleri, işçiyi işsiz bırakma tehlikesi yaratmakla eleştirilmişti. Ayrıca böyle gelişmelerin sosyal ve iktisadi gelişmeyi tahrip edebilme ihtimali üzerin-

85 Telgrafların içeriği: “*İstanbul Türkiye Amele Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliği’ne. Şeyh Said’in derdesti münasebetiyle izhar buyurulan hissîyat-ı vatanperveraneden mütevellid teşekkürlerimin zat-ı alilerine tebliğine Reis-i Cumhur Hazretleri bendenizi memur buyurmuşlardır efendim. Riyaset-i Cumhur Başkatibi Mehmet Tevfik [Bıyıklıoğlu]*”. “*İstanbul: Türkiye Teali Cemiyeti Katib-i Umumiliğine. İzhar buyurulan hissîyat ve tebrikata teşekkür ider ve Cumhuriyet idaremizin feyyaz ve müsmir mesaisinin daima muvaffakiyetle tecellisini niyaz eylerim efendim. Başvekil: İsmet*”. **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1925 (No:344), s.2; Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.773.

86 *Orak Çekiç* gazetesi müdür-i mesulü Vasıf, *Aydınlık* mecmuası ressamı Sami, muharrir Nizamettin Nazif, *Aydınlık* muharrirlerinden Şevket Süreyya, Haydarpaşa Demiryolu memurlarından Kırımlı Kadri, Muallim Sadrettin Celal, Darülfünun öğrencilerinden Ferit, Mansur Beylerle *Aydınlık* mecmuası idare memuru Mustafa Efendi komünistlik suçlaması ile tutuklanmıştı. **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1925 (No:388), s.1,3. Komünist tahrikle suçlananlardan Mansur (İsmail Gasi[p]rinski’nin oğlu), Kırımlı Ferit ve Kırımlı Kadri ile Sami, 6 Haziran’da salıverilmişti. Muallim Sadrettin Celal, Nizamettin Nazif, Şevket Süreyya, Vasıf ve Mustafa (*Aydınlık*’ın idare memuru) Beyler tutuklu kalmışlardı. **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1925 (No:389), s.1.

87 Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, s.170.

88 **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1925 (No:458), s.1-2. Ağustos başlarında Şirket-i Hayriye amelesi ile Şirket-i Hayriye arasındaki anlaşmazlık hakkında inceleme yapmakla görevli İstanbul Vilayeti Mektupçusu Şemsettin Ziya Bey bazı girişimler sergilemişti. **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1925 (No:445), s.3. 19 Ağustos’ta gazete grev yapılsa bile yeterli çalışanın şirketçe temin edildiğini ileri sürmüştü. “Şirket-i Hayriye Grevi Tehlikesi Yok!”, **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1925 (No:459), s.1-2. 20 Ağustos’ta ise bir grev denemesi üzerinde durulmuştu. “Şirket-i Hayriye Amelesinin Neticesiz Grevi”, **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1925 (No:460), s.3. Ağustos sonunda ise Şirket-i Hayriye amelesinin grevini araştırmak üzere Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti’nce memur edilen Burhanettin Bey çalışmasını tamamlamış ve raporunu Vekalet’e takdim etmek üzere Ticaret-i Bahriye Müdüriyeti’ne vermişti. “Şirket-i Hayriye Grevi Tahkikatı”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1925 (No:467), s.4. Ay sonunda Şirket-i Hayriye ateşçi ve kömürçülerinin yaptığı grev hakkındaki rapor tamamlanarak Vekalet’e gönderilmişti. “Şirket-i Hayriye Grevi Hakkındaki Rapor”, **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925 (No:471), s.3.

de durulmuştu⁸⁹ ki bunlar yine Ankara'nın söylemlerinin *Cumhuriyet* üzerinden aktarılmasıydı. Birkaç gün sonra ise gazete “*Müşevvikdir müşevvik! Zavallı amele onun hırsı yüzünden işsiz ve aç kalmışdır*” başlığı ile grevin “*Maalesef amelenin mağlubiyeti ile hitam buldu*”ğu üzerinde durmuştu⁹⁰. Öte yandan Ağustos sonunda Şirket-i Hayriye ateşçi ve kömürcülerinin yaptığı grev hakkındaki rapor tamamlanarak Ankara'ya (Vekalet'e) gönderilmiş ve yine ayın sonlarında bu grev haberleri yüzünden *Cumhuriyet* gazetesi, Ethem Ruhi ile mahkemelik olmuştu. Dava, o günlerde başlamış, ilerleyen günlerde sürmüştü⁹¹.

1926'da Soma-Bandırma demiryolu işçilerinin protestoları, liman hamallarının eylemleri ve 1927'de mavnacılarla Mayıs ayındaki tütün işçilerinin grevi dikkat çeken gelişmelerdi⁹². 1920'li yılların sonlarında işçi kesiminde yeniden hareketlilik gözlemlenmişti. 27 Mart 1928 tarihli *Cumhuriyet*'te tramvay işçilerinin az ücret aldıkları ve bu açıdan Gayr-ı Müslimlerin kayırdıldıklarını içeren şikayet mektupları yayımlanmıştı⁹³. 1928 yazında bir yanda İzmir ve çevresinde belediye tarafından sağlıklı amele evleri yapılması projesi gündeme gelirken⁹⁴ diğer yanda ücret artışı meselelerine bağlı olarak Şark Şimendifer amelesinin greve gidebileceği haberleri basına sızmıştı⁹⁵. Aynı dönemde tramvay işçileri de hareketlenmiş ve bir kongre düzenleyerek iş şartlarına (ücretler, işten çıkarmalar, hastalara yardım ve çalışma saatleri) yönelik taleplerini belirlemişlerdi⁹⁶.

89 **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1925 (No:461), s.1.

90 **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1925 (No:472), s.4.

91 **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925 (No:471), s.1-2; **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1925 (No:478), s.3. *Cumhuriyet* kadar olmasa bile *Meslek* de Ethem Ruhi'ye eleştirel yaklaşmıştı. Malkoç, **a.g.b.**, s.2,14-15.

92 Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, s.171.

93 **Cumhuriyet**, 27 Mart 1928 (No:1395), s.5.

94 **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1928 (No:1507), s.2.

95 “Şark Şimendifer Amelesi Grev mi Yapacak?”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1928 (No:1510), s.1; “Amelenin Metalib Listesi”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1928 (No:1514), s.4; “Amele Murahhasları Dün Vilayete Geldiler”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1928 (No:1517), s.1; “Küçük Şehir Haberleri-Şimendifer Amelesinin Grevi Meselesi”, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1928 (No:1520), s.3; “Şark Şimendifer Şirketi Amele Murahhaslarıyla Kumpanya Murahhasları Dün Muhiddin Beyin Nezdinde İctima Etdiler”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1928 (No:1530), s.1; “Şark Şimendiferlerindeki İhtilaf”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1928 (No:1534), s.3; “Şimendifer Amelesi Şirket Murahhaslarıyla Uyuşamadılar”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1928 (No:1545), s.3; “Şark Şimendiferleri Amelesi”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.1. *Cumhuriyet*, 1926 yazında da ücret artışı görüşmelerini “*Şark Hattında Grev*” gibi başlıklarla aktarmıştı. **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1926 (No:808), s.4.

96 “Tramvay İşçileri Şirkete Bir Metalib Listesi Verdiler”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1928 (No:1513), s.4; “Tramvaycıların İctimai”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1928 (No:1521), s.3;

Tramvay amelelerinin greve gitmesi karşısında, 12 Ekim 1928 tarihli *Cumhuriyet*'in başmakalesinde,

“Nihayet bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul Mıntıkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın tramvay amelesiyile kumpanya arasında tavassutta bulunacağı haberini almış olmakla derin bir inşirah hissediyoruz... Grev ilan eden amele ıztırar içinde kalmasıydı grev ilan etmezdi... Amelenin harici bir tesirle hareket etmediği tahakkuk eylediğine göre grevde ihtiyaç ve zarurettten başka amil aramakta elbette mana yoktur... Fakat kumpanyanın, amelenin metalibini aynen kabul edememekteki hakkını da bir dereceye kadar teslim etmek lazım gelir. Memlekette ecnebi sermayesine her vakitten ziyade ihtiyacımız olduğu amelece de malumdur ve memlekete kolay kolay ve bol bol gelmesi matlup olan bu sermayeyi ürkütmemek hükümet gibi halktan olan amelenin de menfaati milliye icabından olduğunu idrak etmesi lazımdır”

cümlelerine yer verilmiş ve aynı gün “amele[nin] Fırka'nın tavassutundan memnun” olduğu değerlendirilmişti⁹⁷. Gazete, 14 Ekim tarihinde ise “Tramvay seferleri[nin] eski halini aldı”⁹⁸ gını aktarmıştı⁹⁸ ki bu CHF aracılığı ile grevin sonuçlandırıldığına ifadesiydi. Ertesi gün ki “Amele, haklarının müdafaasını bilakayd ü şart hükümete bıraktılar, bugün işe başlıyorlar”⁹⁹ manşeti şaşkırtıcı değildi. Tramvay amelesi 16 Ekim itibariyle işbaşı yapmışsa¹⁰⁰ da 74 kişi işe alınmamıştı¹⁰¹. Gazetenin ilerleyen günlerdeki değerlendirmesinde, Tramvay Grevi'ni teşvik edenlerin işe alınmamış oldukları kamuoyuna aktarılmıştı ki bunlar arasında Amele Cemiyeti Heyet-i İdare üyeleri de vardı. Tramvay çalışanları 7 Kasım'da bunların yerlerine yeni heyet-i idare üyelerini seçmişlerdi¹⁰².

“Tramvay Şirketi Ameleye Bir Cevab Verdi”, **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1928 (No:1546), s.3; “Tramvay Amelesi Vilayete Müracaat Etdi”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.3; “Tramvay Amelesinin Protestosu”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1928 (No:1566), s.3; “Tramvay Kumpanyası ile Amele Hala Anlaşamadılar”, **Cumhuriyet**, 1 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1580), s.1; “Amele Bu Gece ki İctimaında Bu Sabahdan İtibaren Grev İlanına Karar Verdi”, **Cumhuriyet**, 7 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1586), s.1-2; “Grevlerinin Menfi Neticesini Gören Tramvay Amelesine Samimiyetle Tavsiye Ederiz”, **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1587), s.1-2; “Tramvay Grevi Dün de Devam Etdi”, **Cumhuriyet**, 9 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1588), s.1-2; “İşleyen Tramvay Arabaları Gün Geçdikçe Çoğalıyor”, **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1590), s.1,3.

97 **Cumhuriyet**, 12 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1591), s.1,4.

98 **Cumhuriyet**, 14 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1593), s.1,2.

99 **Cumhuriyet**, 15 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1594), s.1,2.

100 **Cumhuriyet**, 17 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1596), s.1,2.

101 **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1608), s.3.

102 **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Sani 1928 (No:1617), s.3.

Amele Teali Cemiyeti ve 1 Mayıs’lar

1925 yılı 1 Mayıs’ı, ATC’nin kuruluşunun ardından cemiyetin ilk kutlaması olacaktır. Bu yüzden işçi çevrelerinde kutlama hazırlıkları doğrultusunda bir faaliyet gözlemlenmişti¹⁰³. Bundan hareketle çeşitli haberler yayınlayan *Cumhuriyet* gazetesi, 1 Mayıs gününün geçişini,

“İlk amele hareketi otuz iki sene evvel Şikago’da ve bir Mayıs tarihinde vaki olmuşdu. Birinci Enternasyonel’in ikinci kongresi bu günü amele bayramı olarak kabul ettiği tarihten itibaren her sene bir Mayıs’ın ameleler tarafından tesidi [kutlama] mutaddır [alışılmıştır]. Birkaç seneden beri memleketimizde de bir Mayıs vesilesiyle amele tarafından bazı tezahürat yapılmaktadır”

sözleriyle tanıtmıştı. *Cumhuriyet*’in aktarımına göre, bir önceki yılın (1924) 1 Mayıs kutlaması toplu gösteriye izin verilmediği için Amele Birliği binasında yapılmıştı. Amele Birliği’nin Yerebatan’daki binası kırmızı bayraklarla süslenmiş ve bir bando-mızıka takımı Enternasyonel Marşını çalmıştı. Tunalı Hilmi Bey de törene katılarak Türk amelelerine hitaben konuşmuştu.

Gazetede bu haberlerin çıktığı günlerde, ATC 1 Mayıs’ı kutlama hazırlıklarına girişmişti. Cemiyet, İşçi Günü’nü İstanbul’da kutlamak üzere bir program düzenleyerek 21 Nisan’da Vilayet’e başvurmuş ve dilekçesi Polis Müdüriyetine aktarılmıştı. Polis Müdüriyeti de bu dilekçeyi Üçüncü Şube’ye göndermiş; Nisan sonlarında ise evrak, Birinci ve İkinci Şubelere havale edilmişti. Bu programda, 1 Mayıs’ın zaten tatil olan Cuma gününe tesadüf ettiği dolayısıyla genel menfaatlerin zarar görmeyeceği belirtilmişti. Programa göre saat 13.00’a kadar Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi’nin önünde toplanılacak, orada konuşmalar yapılacak ve şiirler okunacaktı. Sonrasında kalabalık İstanbul Hükümet Konağı’na gidecek ve amele arasından seçilecek bir heyet Vali’yi (Süleyman Bey) ziyaret ederek *“amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i merkeziyeye arz ve iblağı ricasında”* bulunacaktı. Ardından Sirkeci-Eminönü-Karaköy köprüsü yoluyla ve tramvay hattını takip ederek Şişli’ye ve Abide-i Hürriyet Tepesi’ne gidilecekti. Orada oyunlar ve eğlenceler düzenlenecekti¹⁰⁴.

103 1925 yılı 1 Mayıs kutlamaları hakkında Mete Tunçay, farklı kaynakları kapsayacak şekilde bilgi aktarmaktadır. Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 1, s.776-777.

104 **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1925 (No:348), s.4. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında 1 Mayıs kutlamaları hakkında Bk.: Zafer Toprak, “İstanbul’da Amele Bayramları I-Cumhuriyet Öncesi”, **Tarih ve Toplum**, S 41, Mayıs 1987, s.35-42; Zafer Toprak, “İstanbul’da Amele Bayramları II-Cumhuriyet’in İlk Yılları”, **Tarih ve Toplum**, S 43, Temmuz 1987, s.44-47.

Cumhuriyet'in istihbaratına göre ATC'nin 1 Mayıs programı incelendikten sonra işçi temsilcileri Polis Müdüriyeti'ne davet edilerek "*programda icrasına müsaade edilen kısımlar*" kendilerine bildirilmişti. Hükümet, Merkez-i Umumi önünde toplanılarak şiirler okunmasını ve toplu bir halde Eminönü-Karaköy üzerinden tramvay hattının takip edilerek Abide-i Hürriyet Tepesi'ne gidilmesini uygun görmemişti. Buna karşılık Cemiyet'te resmî kabul yapılması ve amele temsilcilerinin Vilayet'e giderek hükümete saygı ve temennilerini sunmaları uygun bulunmuştu. Fakat işçi temsilcileri, Kağıthane gibi başka bir mahalde toplu bir şekilde eğlence düzenlemek amacıyla Vilayet nezdinde girişimlerini sürdürmüşlerdi. Nitekim ATC Katib-i Umumisi Mühendis Abdi Recep, 28 Nisan'da CHF İstanbul Mutemeti Sadi Bey ile Vali'yi ziyaret etmişti. Sonuçta cemiyetin programının sadece bir kısmı kabul edilerek sade bir kutlama yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Diğer yandan gazetenin aktarımlarına göre İstanbul işçileri de sakin bir 1 Mayıs kutlamasını tercih ettiklerinden bando-mızık bulundurma kararı almışlardı. Aynı gün gazetenin Paris'te 1 Mayıs kutlamaları nedeniyle asayişin korunmasına yönelik sert tedbirler alındığı haberine yer vermesi tesadüf olmasa gerekir¹⁰⁵.

Vilayet ile cemiyet arasında 29 ve 30 Nisan günlerinde de törenin izin verilen yönleri hakkında yazışma ve temaslar sürmüştü. ATC tarafından 29 Nisan günü Vilayet'e bir beyanname sunulmuş; cemiyetin genel merkezinin darlığı ve resmî kabule uygun olmadığı gerekçesiyle Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda bayramlaşmaya izin verilmesi istenmişti. Vilayet, bu yazışmayı da Polis Müdüriyetine havale edecekti. Türkiye Amele Cemiyeti Katib-i Umumiliği tarafından 30 Nisan tarihli gazetede yayımlanan ilanda, cemiyet tarafından hazırlanan kutlama programının bir kısmının kabul edildiği belirtilmiş ve ancak "*Merkez-i Umumi'de merasim-i kabuliye ifa edileceğinden arzu iden*"lerin teşrifleri istenmişti. Zaten aynı gün Katib-i Umumi Abdi Recep Bey, Ayasofya polis merkezine davet edilerek sundukları beyannameye verilen karşılık, yani bir anlamda isteklerinin uygun bulunmadığı tebliğ edilmişti. Yine *Cumhuriyet*'ten takip edildiğine göre aynı sıralarda şehirdeki çeşitli amele cemiyetlerinin yönetim kurulları ayrı ayrı toplanarak 1 Mayıs bayramını, Vilayet'in izin verdiği sınırlar içinde ne şekilde organize edeceklerini görüşüyorlardı. Bu arada bazı cemiyetler ise genel kurullarını

105 *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1925 (No:350), s.2.

(heyet-i umumiye) toplamışlardı. Bu genel kurullarda bütün amele cemiyetlerinin 1 Mayıs bayramını tebrik amacıyla karşılıklı heyetler oluşturmaları kararlaştırılmıştı. Amele Teali Cemiyeti Heyet-i İdaresi de 1 Mayıs münasebetiyle diğer amele cemiyetlerinin idare heyetleriyle temas etmeyi öngörmüştü. Bu kapsamda Türk Mürettibin Cemiyeti ile de görüşülecek ve 1 Mayıs'a katılım hakkında görüş alışverişinde bulunulacaktı. Öte yandan Tramvay Kumpanyası amelesi de 29 Nisan gecesi, 1 Mayıs kutlamalarını görüşmek üzere Şişli Deposu'nda toplanmıştı. Tramvay amelesinin çoğu 1 Mayıs'ta çalışmama taraftarlığı sergilerken, -1925 senesinde de- Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti Heyet-i İdaresi, İşçi Günü'nün tramvay amelesi tarafından kutlanmasını ve bir kısım amelenin çalışmasını teklif etmişti. Görüşmelerde, Tramvay Şirketi çalışmayanlara 1 Mayıs'larda göz yumduğundan işçilerin çalışıp çalışmamalarında serbest olmaları kararlaştırılmıştı. Ayrıca cemiyet yönetimi “*Hükümet'in tezahürat icrasına müsaade edilmeyeceği hakkındaki emrini azasına tebliğ eylemiş*”ti¹⁰⁶.

Sonuçta 1 Mayıs günü, ATC'nin Bab-ı Ali'deki merkezinde bir resmî kabul düzenlenmişti. İşçiler birbirleri ile bayramlaşmışlar ve *Cumhuriyet*'in ifadesi ile “*şayan-ı takdir bir vakar ve sekinetle*” bayram kutlanmıştı. Cemiyetin çeşitli şubelerine mensup birçok şirket işçisi sabah 10.00'dan itibaren cemiyet merkezine gelmeye başlamışlar ve kısa süre sonra tören odası göğüslerinde kırmızı kurdeleler takılı amelelerle dolmuştu. Tören kırmızı renkte döşenmiş bir toplantı odasında gerçekleşmişti. Odada kırmızı perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. Oda ayrıca kırmızı bezler üzerine siyah yazılı levhalarla süslenmişti. Gazete bazı levha (afiş) yazılarını “*Türk Amelesi İrticaa Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır*”, “*P[b]urjuvanın Zulmünü Protesto Ediyoruz*”, “*Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz*” ve “*8 Saat İş 8 Saat İstirahat 8 Saat Uyku*” şeklinde aktarmıştı. Törende gazetenin bu kez cemiyet reisi olarak tanıttığı Abdi Recep Bey bir konuşma yapmıştı. Abdi Recep Bey, cemiyetin beş maddelik bayram programının iki maddesinin hükümetçe kabul edilmesini, 1 Mayıs'ın resmen kutlanması ve işçi varlığının tanınması açısından tarihi bir olay olarak değerlendirmişti. Ondan sonra Osman Şaban ve İhsan Beyler (gazete Osman Şaban ve İhsan arkadaşlar olarak ifade etmişti) konuşmuşlardı. Kutlamaların tamamlanmasından sonra küçük gruplara ayrılan işçiler kırlara giderek akşama kadar eğlenmişlerdi. Bu arada programda öngörülen şekilde bir heyet valiyi ziyaret etmişti.

106 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1925 (No:351), s.2; *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1925 (No:352), s.2.

1 Mayıs günü tramvay amelesinin yarıdan fazlası işbaşı yapmamıştı. Diğer birçok şirketin de işçileri çalışmamıştı. Fakat işçilerin bir kısmı çalıştığından şehirde “*umumi mesai*” aksamamış ve “*sükunet ihlal edilmemiş*”ti. Öte yandan Rus Konsolosluğu’nda General Konsolos Potemkin’in konuşma yaptığı hararetli bir resmî kabul gerçekleştirilmişti¹⁰⁷. *Cumhuriyet*, 1925 yılı 1 Mayıs’ına yönelik Paris, Berlin, Roma ve Madrid gibi Avrupa merkezlerindeki kutlamaları sütunlarına taşımıştı. Bu haberlerde genelde taşkın sayılabilecek olayların yaşanmadığı aktarılmıştı¹⁰⁸.

Takrir-i Sükun Kanunu’na paralel uygulamalar, zamanla böyle kutlamaların hararetini düşürecekti. Nitekim *Cumhuriyet*’te 1926 kutlamalarına yönelik Rus Sefarethanesi’nde resmî kabul yapılmayacağı yönündeki haberden başka kayda değer bir veriye rastlanmamaktadır¹⁰⁹. 1927 yılının kutlaması ise yine ATC merkezinde yapılacaktı. Tören sonrasında ameleler dağınık bir şekilde ve bir kısmı aileleriyle gezinti gerçekleştireceklerdi. Gazetenin yorumu “*bayramın sükunetle tesid*” edildiği yönünde olmuştu. Büyükdere’deki Rus Sefarethanesi’nde de 1 Mayıs’ın kutlandığını belirten *Cumhuriyet*, Yunanistan’da da bayramın sakin geçtiğini haber yapmıştı¹¹⁰. Ancak 1 Mayıs bayramına katıldıkları gerekçesi ile Tramvay Kumpanyası 79 kişiden önemli bir kısmını ihraç etmişti. Bunun üzerine

107 Abdi Bey’in konuşmasının gazeteye yansıyan kısmı şöyleydi: “*Arkadaşlar; bugün Mayıs bir. Dünyanın her tarafında bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir [vurguncu] kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yaptığı bugünde bizde kendimize has vakar ve sekinetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükümete beş maddelik bir programla, bir de beyanname verdik. Hükümetimiz açık mahalde tezahürat yapmağımızı muvafık görmedi. Ancak resmî kabul icra etmeğimizi ve amelenin hissiyat ve temenniyatının hükümet-i merkeziyeye arz ve iblağı için bir heyetin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etdi. Hükümetimiz programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tesidi ve mesleki mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibarıyla tarihi bir hadise teşkil etmekte ve Hükümet-i Cumhuriyetimizin hüsn-i niyet ve hayr-hahlığını [iyilikseverliği] isbat eylemektedir. Yaşasun Cumhuriyet*”. *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1925 (No:353), s.3.

108 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1925 (No:354), s.3. 1 Mayıs 1925’te ATC’nin Şefik Hüsnü’ye hazırlattığı bir broşür üzerine 38 kişi tutuklanmıştı. Mahkemede “*Ne Garbın sendikalizmi, ne Şimalin Bolşevizmi*” diye bağırarak ATC Katib-i Umumi Abdi Recep, 10 seneye mahkum olmuştu. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, C 1, s.781-782,969.

109 *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1926 (No:711), s.3.

110 *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1927 (No:1069), s.3; *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1927 (No:1071), s.1,2. Sendikalar konfederasyonu niteliğindeki ATC kutlamadan 5 gün önce “*Umum vesait-i nakliyenin tatilini mucip olmamak şartıyla*” izin almıştı. Törenden sonra Kağıthane’de eğlenilmişti. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, C 2, s.55.

Vilayet önünde işçiler arkadaşlarına destek vermişler ve konunun çözümü için Vilayet’e yazılı başvuru yapmışlardı¹¹¹.

1928 yılına gelindiğinde, gazetede Rus Konsolosluğu’nda tören yapılacağından ibaret ufak bir haber, o yılın kutlamalarının sadeliğinin sembolü durumundaydı. Zaten o yılın 1 Mayıs’ı son derece mütevazı geçmişti. Ameleler kır gezintisi yapmış; şoförler arabalarına çiçek takmıştı. Tramvay ameleleri, 1 Mayıs akşamı Beşiktaş, Şişli, Fatih ve Aksaray merkezlerinde küçük çaplı toplantılar yapmışlardı. Seyrû Sefain, Tramvay ve diğer kurumlarda amelenin “*umumi suretde gezmeleri muvafık görülmemiş*”ti¹¹². Cibali’de “*Amele bayram yapsun!*” bildirileri basılmış ve beş kişi tutuklanmıştı. Öte yandan gazetenin haberlerine göre 1 Mayıs “*Türkiye’de nisbeten sükunetle geç*”mişti. Ancak Avrupa’da özellikle Paris ve Londra’da tutuklamalar olmuş, Yunanistan’da çeşitli olaylar yaşanmıştı¹¹³.

Amele Teali Cemiyeti’nin Mesai Kanunu Eleştirisi

1925 yılı başlarında, Şirket-i Hayriye liman amelesinin sorunlarının gazete sütunlarına yansıdığı günlerde, TBMM’de encümenler düzeyinde incelenen Mesai Kanunu Tasarısı gündeme taşınmıştı. TBMM’de encümenlerce (gazetede önce İktisat Encümeni’nin daha sonra Ticaret ve Ziraat Encümeni’nin adı geçmişti) ele alınan Mesai Kanunu’nun, proje halindeki örneğinin basın organlarıyla birlikte ilgili çevrelere gönderilmesi uygun görülmüş, ayrıca gönderilecek projeye yönelik eleştiri ve görüşlerin bildirilmesi istenmişti. Çeşitli şirketler görüşlerini aktarmışlarsa da kanunla asıl ilgilenen işçi çevreleri Şubat ayının ilk günlerini de kapsayacak süreçte bir görüş bildirmemişlerdi. Buna karşılık bazı amele yapılanmalarının temsilcileriyle bir kısım amele, ATC’ye başvurarak kanun hakkında işçi görüşlerinin Meclis’e bildirilmesini istemişlerdi. Çeşitli işçi sorunlarıyla (Ayvansaray işçileri ve diğer işçilerin talepleriyle) meşgul olan cemiyet böyle bir girişimde bulunamamıştı. Fakat gelen taleplerin yoğunluğu üzerine bir görüş belirlemek amacıyla toplantı yapılması kararlaştırılmış ve ilk aşamada bu toplantıların birkaç

111 **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1927 (No:1079), s.3. Mete Tunçay’da 78 kişi kaydı bulunuyor. Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, C 2, s.55.

112 **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1928 (No:1429), s.3; **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1928 (No:1431), s.3.

113 **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1928 (No:1432), s.3. Türkiye’de 1 Mayıs’ta bir organizasyona gidildiği tespit edilmiş ve bundan dolayı 27 Haziran’da bazı kimseler yargıya sevk edilmişti. **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1928 (No:1485), s.1-2; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1928 (No:1505), s.4; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1928 (No:1555), s.3.

celse halinde sürmesi öngörülmüştü. Ayrıca bu organizasyona İstanbul'daki esnaf cemiyetlerinin temsilcileriyle diğer alakadarlar da davet edilmişti¹¹⁴.

Yaklaşık bir hafta sonra, 13 Şubat 1925'te ATC'nin Babıali'deki Merkez-i Umumisi'nde yapılan toplantıya Mürettibin Cemiyeti, Bahriye Milli Sanatkarlar Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticariye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikası Amelesi, Seyr-ü Sefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurin Cemiyeti, Perukar Esnafı Cemiyeti, İnşaat Irgad ve Rençber Amelesi Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, Kapudan ve Makinist ve Müntesibin-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferleri Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Orta Şubesi, Kazancı Amelesi, Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşleri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi, İstinye Dok Şirketi Amelesi ile temsilcileri katılmışlardı.

ATC öncülüğünde şubeler ve amele örgütleri bir araya gelerek Ticaret ve Ziraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesai Kanunu hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlar ve *Cumhuriyet*'in ifadesiyle “*bütün amele murahhaslarının işti-rakiyle yapılan ictima*”da 19 kişilik bir encümen kurulmuştu. Bu encümen, İzmir İktisat Kongresi'nce kabul edilen kararları referans alacak ve işçinin bakış açısına göre bir tasarı düzenleyerek raporlarla destekleyecekti. Bu düzenleme ATC'nin genel kurulunca [heyet-i umumi] kabul edildikten sonra TBMM'ye gönderilecekti¹¹⁵.

Encümen, 16 Şubat'ta toplanmış ve sonrasında kısa süre içinde bir rapor hazırlamıştı. 20 Şubat'ta çeşitli işçi grupları Divan Yolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda bir araya gelerek raporu tartışmışlardı. Türk komünistlerinin de katıldığı toplantıda sert tartışmalar yaşanmakla birlikte bir yandan “*ferdlerin kanun layihasını tanzim ederek Meclise takdime salahiyetleri olmadığı kabul edilmiş*” ve bir yandan da “*bizzat hükümet tarafından teklif edilen bazı maddeler tasvib*

114 *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1925 (No:272), s.4; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, C 1, s.774.

115 *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1925 (No:279), s.4; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1925 (No:286), s.4. İleriki yıllarda Şevket Süreyya Aydemir, ilk kez iş kanunu sözlerinin 1924'te ortaya çıktığını ve ilk tasarımı hükümete 1925'te ATC'nin sunduğunu *Cumhuriyet*'te yazmıştı. Aydemir, bu tasarı nedeniyle hükümetin Recep Peker aracılığıyla ATC'yi azarladığını ve sonra Yusuf Akçura'ya bir tasarı hazırlama işi verildiğini, bu girişimin de öylece kaldığını aktarmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, “Olaylar ve Görüşler-Ciddi Bir Problem Karşısındayız”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1972 (No:17210), s.2.

olunmuş”tu. Toplantının ardından Tramvay İşçileri Reisi (ve CHF Mutemeti) Sadi Bey,

“*Mesai Kanunu hakkında bütün amele zümrelerinin fikri alınmak lazım geldiğinden, ictimaa müfritler de iştirak etmişlerdi; fakat müfritlerin serdetmiş olduğu iddiaları ben doğru bulmuyorum. Onlar bu kanun suretini protesto etmek ve yeni bir layiha tanzim edüb göndermek istiyorlardı. Halbuki parlamenter hükümetlerde, haricden bir ferdin kanun layihası tanzim edüb göndermesi usulden değildir. Esasen tedkik edilmekte olan Mesai Kanunu değil, Mesai Kanunu layihası olduğu için protesto etmek de manasızdır. Mamefih bu nokta-i nazara bilahire müfrit arkadaşlarda iştirak etdiler ve hatta Mesai Kanunu layihasının amele tarafından intihab edilen encümen tarafından tedkikatında hazır bulunarak bizzat hükümetin teklif ettiği bazı maddeleri de pek beğendiler*”

şeklinde basın demeci vermişti¹¹⁶. Ancak birkaç gün içinde Ticaret Encümeni'nin kabul ettiği Mesai Kanunu Tasarısı'nda tadilat istendiğinden uzun bir rapor hazırlığına gidilmişti¹¹⁷.

O günlerde *İkdam*'da ATC'nin bu faaliyetleri hakkında bir yazı çıkmıştı. 21 Şubat tarihli yazıda, cemiyetin katib-i umumisinin bütün amele cemiyetlerine 20 Şubat günü bir mektup gönderdiği ve Mesai Kanunu Tasarısı'nın değiştirilmesi için çalışma yapmak amacıyla işçi temsilcilerinin davet edildikleri belirtilmişti. Bu birinci sayfa haberinde, bir hafta önce de benzer mektupların gönderildiği ve amele murahhaslarının toplantıyı onaylamayarak dağıldıkları; ayrıca 20 Şubat tarihli toplantıda da benzer bir sonucun yaşandığı ileri sürülmüştü. Hatta daha ileri gidilerek, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Tarik ve Maber [köprü, geçit] İnşaat ve Renberleri Cemiyeti, Sandalcılar ve Mavnacılar Cemiyeti ve tramvay amelelerinin toplantıya katılmadıkları tam aksine amele hayatıyla yakınlığı söz konusu olmayan gayri resmi kimselerin toplandıkları iddia edilmişti. Üstelik böyle kimselerin hazırladığı bir projeye destek arandığı fakat bulunamadığı, “*komünist cereyanlara iştirak etmeyen*” bu cemiyetlerin kanun hakkında ayrıca bir çalışma yürütecekleri kamuoyuna aktarılmıştı¹¹⁸.

24 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te, *İkdam*'da çıkan bu yazıya karşı Abdi Recep Bey'in gönderdiği açıklama yayınlanmıştı. Açıklamada 13 Şubat Cuma günü 15

116 **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1925 (No:285), s.5; **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1925 (No:286), s.4.

117 **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1925 (No:291), s.3.

118 **İkdam**, 21 Şubat 1925 (No:10018), s.1.

resmi amele cemiyeti temsilcisinin toplantıyı onaylamayarak dağıldıkları haberi yalanlanmıştı. Sadece Emval-i Ticariye Tahmil Amelesi Cemiyeti temsilcisinin mazeret bildirerek ayrıldığı, 14 cemiyet temsilcisinin ise encümen seçiminde hazır bulunduğu hatırlatılmıştı. Ayrıca Cumhuriyet Gazinosu'nda, *İkdam*'ın iddiasının aksine Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti de dahil olmak üzere hükümet tarafından tanınmış 17 cemiyet ve 17 çeşitli amele grubuna mensup 30.000'i aşkın işçi adına 150 temsilcinin katıldığı resmi bir amele kongresi yapıldığının altı çizilmişti. Ankara'ya bir heyet gönderilmesi kararı doğrulanırken yardım talebi yalanlanmış; heyetin masraflarının kongreye katılan cemiyetlerce karşılanacağı belirtilmişti. Açıklamanın dördüncü maddesi ise,

“4-Komünist cereyanlarına iştirak etmediği yazılan Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti'ne, yani İkdam muharririnin cemiyetine gelince: Cumhuriyet Gazinosu'nda akd edilen ictima hakikaten bir komünist kongresi idiye Şirket-i Hayriye Amelesi Cemiyeti de komünistdir. Çünkü müzakerat son dakikaya kadar mezkur cemiyet murahhasları tarafından tamamen takip edilmiş olduğu gibi kongre defterinde de imzaları mevcuddur” şeklindeydi. Açıklama amelenin şuurlanmaya/bilinçlenmeye başladığı ve amelenin olur olmaz girişimlere alet olmayacağını anlayanların bu kitleyi bölerek, kendi konumlarını güçlendirme kaygısında olduklarını anlatan cümlelerle son bulmuştu¹¹⁹.

Türkiye Amele Teali Cemiyeti Merkez-i Umumisi Amele Encümeni Riyaseti, ilerleyen günlerde bir basın bildiriyle, 20 Şubat 1925 tarihli karar doğrultusunda Mesai Kanunu Tasarısı hakkında işçilerin bakış açısının gerekçeli bir raporla TBMM'ye bildirildiğini duyurmuştu. Açıklamada, Amele Encümeni'nce hazırlanan tasarıyı, Ankara'da, Ticaret Encümeni'nde savunmak üzere üç kişilik bir komisyon oluşturulduğuna da yer verilmişti. Ayrıca komisyonun bir an önce Meclisle temas kurabilmesi için Amele Encümeni ile üç kişilik komisyon üyesi arasında bulunan ATC Beykoz Şubesi Reisi Makinist Hüseyin Hami Bey'in fevkalade temsilci olarak görevlendirildiği fakat TBMM'nin tatile girecek olmasından dolayı başkentte temsilciler aracılığıyla girişimde bulunmaktan vazgeçildiği belirtilmişti. Bununla birlikte Ticaret Encümeni tarafından Mesai Kanunu hakkındaki inceleme tamamlanmadığından bu çalışma devresinde kanunun Mecliste ele alınamayacağı görüşü de ortaya konmuştu¹²⁰.

119 **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1925 (No:289), s.4.

120 **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1925 (No:334), s.2; Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 1, s.772.

İş Kanunu, 1927 yılında tekrar gündeme geldiğinde, 14 amele cemiyetinin temsilcisi ATC’de toplanarak yeniden çalışma başlatmışlardı. 25 Nisan 1927’de İş Kanunu Tasarısı’nın ele alındığı toplantıda ameleler bu düzenlemeyi tatminkar bulmamışlar ve bir proje hazırlamak üzere komisyon kurmuşlardı¹²¹. Komisyon, Nisan sonlarına kadar çalışmalarını tamamlamıştı. Bu düzenleme, 29 Nisan’da ATC merkezinde tartışılmış ve ufak tefek değişikliklerle kabul görmüştü. Proje çerçevesinde amele kesimi, işçinin kim olduğunun tanımlanmasını, kaç yaşında çıraklığa dahil olunabileceği ve işe başlanabileceğinin belirlenmesini isteyerek, özellikle çalışma saatleri, ücret ve örgütlenme sorunları üzerinde durmuştu¹²². Benzer bir faaliyet, işverenlerin görüşlerini ortaya koymak amacıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nda da başlatılmıştı¹²³. Zaten Ticaret Vekaleti, İş Kanunu hakkında ilgili kurumlardan görüş istemiş; Ticaret Odası, tasarımı inceleyerek 27 Nisan’da bazı değişikliklerle birlikte kabul etmişti¹²⁴. 4 Mayıs tarihli Ticaret Odası toplantısında ise İş Kanunu’nun tadili hakkındaki bir önceki toplantıda verilen kararın Vekalet’e gönderilmesi uygun bulunmuştu¹²⁵.

121 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927 (No:1065), s.2. Erdal Yavuz, genellikle *İkdam* gazetesini referans alan ve 1927 yılını içeren çalışmasında, o yıl TBMM’ye bir İş Kanunu tasarısının sunulduğunu yazmaktadır. Ayrıca 1923-1926 aralığında, Takrir-i Sükun (1925) ve 1926 Ceza Kanunu merkezli olmak üzere örgütlü ya da örgütsüz talepleri baskılayacak tedbirlerin geçerli olduğu bir ortamın ürünü olan 1927 İş Kanunu tasarısının özel veya toplu uzlaşmalarla ulaşılmış hakları sarsabilecek yeni düzenlemeler içerdiği üzerinde durmaktadır. Erdal Yavuz, “1920’lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.355. Yavuz, başka bir çalışmasında 1924 Anayasası’nın cemiyet kurma hakkını tanımasına rağmen 1909 Tatil-i Eşgal, 1925 Takrir-i Sükun, 1926 Ceza Kanunlarıyla 1845 sayılı Polis Nizamnamesi’nin (12.md) baskıcı hükümler getirerek işçilerin hak arayış hareketlerini özellikle 1925 sonrası yasal olmaktan çıkardığını yazmıştır. Erdal Yavuz, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, s.167.

122 Diğer maddelerin içerdiği bazı konular şunlardır: Gece işçilerinin şartları, kadın işçilerin istihdam şart ve şekilleri, işveren ve işçi mukavelelerinin şartları, iş ortamlarının sağlık şartları ve güvenliği için alınması gereken tedbirler, iş kanununun uygulanması hakkındaki cezai hükümler, iş kazaları ve tazminatlar, işçilerin hastalıklarında işverenlerin uyması zorunlu şartlar, sendika birlikleri oluşturulması ve bunlar hakkındaki yönetmelikler, grev şartları, kazalar hakkında hayat sigortaları. **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1927 (No:1069), s.3.

123 **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927 (No:1065), s.4. Ticaret Odası’nın konu hakkındaki görüşleri almak üzere 28 Nisan’da bir komisyon toplayacağı basında açıklanmıştı. **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1927 (No:1066), s.4.

124 **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1927 (No:1067), s.2.

125 **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1927 (No:1074), s.3.

Mayıs başında TBMM’de tasarıyı incelemek üzere bir komisyon oluşturulmuştu¹²⁶. O günlerde, 3 Mayıs’ta, hükümetçe tanınmış İstanbul’daki yardımlaşma cemiyetleri tarafından Meclis’teki İş Kanunu hakkında ortak hazırlanan “*Temenni Layihası*” İstanbul CHF Müfettişliği’ne sunulmuştu¹²⁷. Bundan sonra süreç yine duraksayacaktı. Bu duraksama devresinde tramvay amelelerinin grevi münasebetiyle *Cumhuriyet* tasarıyı gündeme taşımıştı. Tramvay amelesinin 1928’de greve gitmesi, Ekim başlarında *Cumhuriyet*’i “*Tramvay Grevi münasebetiyle: İş Kanunu artık bir zaruret olmuştur*” yorumuna itmmişti¹²⁸. İlerleyen tarihlerde de tasarı, zaman zaman gündeme gelmiş ve 1924-1925, 1927, 1929, 1932, 1934 yıllarıyla tarihlendirilebilecek iş yasası tasarılarına rağmen bu yöndeki kanun ancak 1936’da çıkmıştı¹²⁹.

SONUÇ

Amele Birliği’nin kapatılmasından sonra kurulan ATC, Cumhuriyet’in ilk yıllarında işçileri temsil eden etkin bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyet kurulduğu tarihten kapatıldığı 1928 yılına kadar hem işçilere yönelik hem de işçiler adına çeşitli girişimler gerçekleştirmiş ve bu faaliyetleriyle basın düzleminde de dikkat çekmişti. Nitekim Ankara’nın siyasi perspektifini kamuoyuna yansıtma misyonuna sahip bir yayın organı olan *Cumhuriyet* gazetesi, ATC merkezli olmak üzere işçi hareketlerini ve örgütlenmelerini yakından izlemişti.

Cumhuriyet’in sütunlarından ATC’yle şubelerinin açılışları, teşkilatlanması, faaliyetleri ve bu örgütlenmenin işçileri ne ölçüde temsil edebildiği periyodik bir şekilde takip edilebilmektedir. *Cumhuriyet*’te böyle haberlerin kamuoyuna aktarılış tarzı ve eleştirel bir tutum takınılmaması, ATC’nin örgütlenmesine genellikle olumlu ve ılımlı yaklaşıldığını düşündürmektedir. Üstelik ilk aşamadan itibaren -çok fiili olmasa bile fahri düzeyde ya da sembolik olarak- örgütün başında CHF mutemetlerinden Refik İsmail Bey’in bulunması da gazetenin yaklaşımını etkilemiş görünmektedir. Ayrıca oldukça etkin olan tramvay işçileri örgütünde de

126 *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1927 (No:1072), s.2.

127 *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1927 (No:1073), s.4.

128 *Cumhuriyet*, 8 Teşrin-i Evvel 1928 (No:1587), s.4.

129 İş Kanunu hakkında bk.: Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.178-179,353-410; Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.104-107.

Sadi Bey üzerinden benzer bir işleyiş vardı. Bu tablo içinde gazete Ankara'nın söylemlerine fazla başvurmamıştı (ya da ihtiyaç duymamıştı). Ancak Takrir-i Sükun Kanunu sonrasında ve özellikle işçi grevlerinin yoğunlaştığı, komünist takibatların arttığı dönemlerde *Cumhuriyet*'in yayın politikası belirginleşmiş hatta keskinleşmişti. Gazete hem Ankara'nın resmi söylemleriyle işçi kesimine ve örgütlenmelerine yaklaşmış hem de zamanla cemiyetin adı gazetede daha az geçmeye başlamıştı.

1920'li yılların sonlarına doğru, gazete işçi hareketlilikleri karşısında Ankara'nın resmi söylemlerine daha çok yer verirken işçi sorunlarının çözüm aşamalarında CHF'nin ağırlığı da artmaya başlamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinden de kolaylıkla izlenebildiği gibi grev süreçlerinde CHF'nin arabulucu konumuna gelmesi,¹³⁰ hatta işçileri temsil etme ve savunma haklarını üstüne alması kısa süre içinde ATC'nin rolüne soyunduğu ve işçi kitlelerini bir ölçüde kendine bağladığı anlamına gelmektedir. Üstelik *Cumhuriyet*'in işçilere yönelik haber ve yayın politikası, bu dönemde ATC'nin Kemalistlerin eline geçtiği yönündeki günümüz değerlendirmelerini de kısmen doğrular niteliktedir¹³¹.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçilere ve etkinliklerine yönelik *Cumhuriyet* gazetesinin aracılığı ile ulaşılan veriler, bu sınıfın tarihine ışık tutmaya yardımcı olacak niteliktedir. Aynı veriler, Türkiye'deki yeni rejimin işçilere bakış açısını anlamaya yardımcı olduğu kadar o rejimin sözcüsü gazetelerin siyasal bağlılıklarının etkisiyle işçi sınıfına nasıl yaklaştıkları hakkında da bir perspektif oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

130 Meşrutiyet döneminde devletin ya da İttihat ve Terakki Fırkası'nın (ya da üyelerinin) arabuluculuk örneklerine rastlanmaktadır. Karakışla, a.g.m., s.46-50.

131 Mete Tunçay, ATC'nin Kemalistlerin eline geçtiği yönünde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu raporlarındaki bir takım pasajlara yer vermektedir. Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C 2, s.46.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer No:78.518.6.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.35.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.37.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:6.38.40.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.9.

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No:7.39.26.

BCA, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No:13.28.20.

KİTAP ve MAKALELER

“1922 Güzünde Beynelmillel İşçiler İttihadı'nın İstanbul'da Dağıttığı Bildiri”, **Tarih ve Toplum**, S 42 (Haziran 1987), s.4-5.

“Osmanlı Proletaryası, Keresteciler 1721'de Grev Yaptı”, **Atlas Tarih**, S 2, s.50-54.

İNAN, A., Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

AĞAOĞLU Ahmed, “Komünistlerin Tevkifi”, **Cumhuriyet**, 28 Teşrin-i Sani 1927 (No:1277), s.1,3.

AHMAD, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, Der.:Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

AKBULUT, Erden-TUNÇAY, Mete, **Beynelmillel İşçiler İttihadı (Mütareke İstanbulu'nda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2009.

ALKAN, Mehmet Ö., “1923 Amele Birliği”, **Tarih ve Toplum**, S 72/1989, s.61-64.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, “Olaylar ve Görüşler-Ciddi Bir Problem Karşısındayız”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1972 (No:17210), s.2.

AYNÎ, Mehmed Ali, **Hatıralar**, Haz.:İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

DÖLEN, Emre, **Türkiye Üniversite Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu (1922-1933)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

ERKEK, Mehmet Salih, **Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

GÜLMEZ, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

GÜZ, Nurettin, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

KARAKIŞLA, Y. Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si’ne İşçiler 1839-1950**, Der.:Donald Quataert-Erik Jan Zürcher. İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

KAYA, Ayşe Elif Emre, “Cumhuriyet Gazetesinin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 39, 2010, s.75-91.

KUMRAL, Esin, “Ne Kadar Sınıf, O Kadar Sosyalizm! 1908 Grevleri”, **Toplumsal Tarih**, S 172/2008, s.13.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

MALKOÇ, Eminalp, “Ankara from Payitaht’s Perspective: Ankara Comments of an Istanbul Newspaper in 1921”, **International Journal of Turcologia**, N:7/14, Fall 2012, s.131-143.

MALKOÇ, Eminalp, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Basının İşçilere Bakışından Bir Kesit: Meslek Gazetesinin Perspektifinden Türkiye’deki İşçi Sınıfının Geçmişi ve İşçi Hareketleri”, **Laborcomm 2013, Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı, Bildiriler Kitabı** (E-Kitap-ISBN 978-605-85244-0-8), s.1-16.

MALKOÇ, Eminalp, **Cumhuriyet’ten Büyük Söylev’e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

NADİ, Yunus, “Türkiye ve Komünizm”, **Cumhuriyet**, 25 Kanun-ı Sani 1928 (No:1335), s.1.

ODABAŞI, İ. Arda, **Osmanlı’da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

OKAY, Cüneyd, “1927 Seçimlerinde Bir Müstakil Amele Mebus Namzedinin Beyannamesi”, **Toplumsal Tarih**, S 49/1998, s.34-36.

PEKTAŞ, Şerafettin, **Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

SÜLKER, Kemal, **İşçi Sınıfının Doğuşu**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.

TİL, Enis Tahsin, **Gazeteler ve Gazeteciler**, Haz.:İbrahim Şahin, Bilge Yayınları, Ankara, 2004.

TOPRAK, Zafer, “İstanbul’da Amele Bayramları I-Cumhuriyet Öncesi”, **Tarih ve Toplum**, S 41/1987, s.35-42.

TOPRAK, Zafer, “İstanbul’da Amele Bayramları II-Cumhuriyet’in İlk Yılları”, **Tarih ve Toplum**, S 43/1987 s.44-47.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

TUNÇAY, Mete, “Türkiye İşçi Hareketi Tarihi-Amele Birliği 1923”, **Toplumsal Tarih**, S 189/2009, s.92-95.

TUNÇAY, Mete, **1923 Amele Birliği**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1925-1936**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNÇAY, Mete-ZÜRCHER, E.J., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

YAVUZ, Erdal, “1920’lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, 1. Ulus-

lararası Tarih Kongresi, Ankara 24-26 Mayıs 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

YAVUZ, Erdal, “Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-1940”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’si’ne İşçiler 1839-1950**, Der.: Donald Quataert-Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

YILDIRIM, Kadir, **Osmanlı’da İşçiler (1870-1922), Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet (1924-1928,1972).

İkdam (1925).

Meslek (1925).

TBMM ZABITLARI

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), C 1, İ:6, 19.8.1339, s.90.

TBMM ZC, C 5, İ:100, 12.2.1340, s.733-734.

TBMM ZC, C 10, İ:13, 27.11.1340, s.396.

TBMM ZC, C 11, İ:17, 6.12.1340, s.5-6.

TBMM ZC, C 11, İ:20, 11.12.1340, s.87.

TBMM ZC, C 11, İ:23, 18.12.1340, s.168.

